

ИЗ
МОНО
МИФ

#2 2020

НЕМОНОМИФ

#2 2020

Журнал «Эсимде» талкуу аянтчасы тарабынан чыгарылат.

Кыргызстан, Бишкек ш. Абдрахманов көч.204

Телефон: (+996) 312 662069; E-mail: esimdekg@gmail.com

«ЭСИМДЕ» – бул тарыхтагы жана элдин эсинде көмүскөдө калган окуяларды, фактыларды, процесстерди изилдөө жана аңдап түшүнүү боюнча талкуу аянтчасы. Бул аянтчага XX-XXI кылымдардагы Кыргызстандын жана Борбордук Азиянын тарыхына көз чаптырып, салым кошууга ынтызар, ар түрдүү кесип ээлеринин өкүлдөрү чогулган.

Басуу: МанасАРТдизайн

Даана: 150 даана.

Баардык укуктар тексттердин авторлоруна таандык.

Тексттерди жана сүрөттөрдү басып чыгаруу авторлордун уруксааты менен ишке ашырылат.

Авторлордун ой-пикирлери редакциянын ой-пикирин чагылдырбашы мүмкүн.

#2 2020

Редактор-түзүүчү:
Зарина УРМАНБЕТОВА

Корректор:
Дмитрий СОБОЛИН

*“Эсимде”
долбоорлорунун жетекчиси:*
Эльмира НОГОЙБАЕВА

Дизайн:
Наталья АНДРИАНОВА

МАЗМУНУ

- 04** Зарина Урманбетова
СӨЗ
- 06** Интервью. Мадина Тлостанова
- 14** Давид Лойпольд
КҮРД ТООЛОРУНДА МАНКУРТ КАНТИП
ӨЗ ҮНҮН КАЙТАРЫП АЛДЫ
- 22** Сауле Сулейменова
ЭС-ТУТУМДУН КАЛДЫГЫ
- 27** Виктория Кравцова
ЗУЛАЙКА КӨЗҮН
(ПОСТ) КОЛОНИАЛДЫК ОРУСИЯДА
АЧЫП ЖАТАТ
- 36** Кульшат Медеуова
ТОПОНИМИКА ҮЧҮН КЕЙСТЕР
- 45** Интервью. Кшиштоф Становски
- 53** Мойра О’Ше
АРХИВ/ШААР:
КУРМАНЖАН ДАТКАГА ЭСТЕЛИК
ТУРГУЗУУ
- 60** Элери Битикчи
ДУБАЛДАГЫ ОЙЛОР

*Болот
Исабековдун
сүрөтү*

бул чыгарылыштын темасы:

МАҢКУРТТУН ТҮШТӨРҮ

СӨЗ

Азыркы учурда (баш) сөз жазуу үчүн дагы ойду/көңүлдү бир жерге топтоо кыйын болуп турат. Өз алдымча обочолнуп алып, көп нерсе жазгым келген, бирок сыртта улам улам тез жардам машинесинин үнү, чөлкөмдө (Орто Азия чөлкөмүн айтып жатам) болуп жаткан саясый, коомдук жана экономикалык абал, COVID-19 пандемиясынын күчөшү жана биздин өкмөттөрдүн бул абалды түрүктүү сактап калып, оорунун өрчүү ылдамдыгын жана көрсөткүчтөрүн ооздуктоодо жөндөмдүүлүгүнүн жоктугу, шалаакылыгы, үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук окуяларын жашыруу жана нормалдаштыруу, ага кошумча (Кыргызстан өлкөсүнө тиешелүү маселе) сөз эркиндигине жана элдин ырысыкысына кол салган мыйзамдарды кабыл алуу демилгелери ар тараптан мээмди, акыл-эсимди, ой-толгоолорумду жабалактап алды.

Биз баарыбыз кайсы бир деңгээлде кейиштүүсү манкуртпуз. Кейиштүү дегендин мааниси барбы? Манкурт кейибейт да?! Сары-Өзөктөгү манкурттан айырмаланып, азыркылар, зордук менен дагы, өз ыктыярыбыз менен дагы кечээкибизди унутуп, бүгүндү билбей, келечегибизди ойлобой калгандарбыз. Негизи “биз” деген барбы? Сиз, ушул саптарды окуп жаткан киши, мен сөз кылып жаткан “биз” ге кошуласызбы же кошулбайсызбы, аны өзүңүз чечиңиз.

Манкуртпуз дегенимдин себеби: азыр жашообуздун көп бөлүгү виртуалдык дүйнөдө өтүп жаткандыктанбы, айтор, физикалык дүйнөдө болуп жаткандар тууралуу жаңылыктардан окуп,

НЕМОНОМИФ #2

анан ошол жаңылыктарга-суук, өкүнүчтүү, кайгылуу, кыжырды кайнаткан- болгон мамилебизди СЮР* деп сыпаттап, ал нерселердин чындыкта болуп жатканына ишенбей калдык. Ошол виртуалдык жашоодогу реакцияларбызды көрсөтүү менен чектелебиз көпчүлүк учурда. Эски жана жаңы манкурттуулук/колониалдуулуктарга багынып бериптирбиз. Физикалык дүйнөдө жашагандар виртуалдыктан жашагандардан айырмаланбайт.

Манкурт деп кимди билебиз? Манкурт деп эс учу барда өтмүшүн билбеген, ал эми түшүндө аң-сезими ага белги берип, өтмүшүн эске салган киши. Өткөн чагын унутуп калганынын маданий, коомдук, саясый, экономикалык же болбосо менталдык себептери бар, албетте.

Немономифтин ушул чыгарылышында, менин бирден бир жүз көрүшүп, баарлышкым келген инсанга: Манкурт бул колониалдуулук деген суроо узаттым. Жообун болсо деколонизм тандоо багытынын негиздөөчүлөрүнүн бири менен болгон маектен таба аласыз. Анан дагы, билип туруп же маани бербестен унутуунун/унуттуруунун жана эстөөнүн/эстеттирүүнүн ар кандай деңгээлин чагылдырган баяндардын географиялык чулгоосу (охват) Казак элинин башынан өткөргөн чоң жоготуулар, ачарчылык, сүргүн сыяктуу окуялар, Казакстандын борбору Нур-Султандын аттарынын, көчөлөрүнүн аталыштарын алмаштыруу тарыхы, Бишкектин борбор бөлүгүндө орун алууну күткөн эстеликтин таржымалын, азыркы Кыргыз элинин

абалын, жаратылышын колониалдуулуктан кутултуу үчүн виртуалдык дубалда жазылган кыска-нуска ойлорду, Түркиянын чыгышында калган көп катмардуу армян, күрт жана түрк эс тутумун, Сибирге айдалган Зулайканы аңдап-түшүнүүгө болгон аракетти, жана билимдин, тилектештиктин, тарыхты карап чыгуунун Польша мисалын камтыйт.

Чын жүрөгүмөн эркиндикке умтулууну кубаттагым келет. Курбум жакында соонун оюн бөлүшүп кетти: биз айткандарыбызды, баалуулуктарыбызды жана принциптерибызди тажрыйба жүзүндө ишке ашырганыбызда гана өзгөрүүгө кадам таштайбыз. Тажрыйба менен тил, аларга байланыштуу адаттарыбыз абдан маанилүү. Ошондуктан тилдин баардык каражаттары дагы эбегейсиз ролду ойнойт. Эркиндик, өтмүш, учур жана келечек жөнүндө ой жүгүртүүнү бул Немономиф чыгарылышында жазылган ар кыл ой/талдоо текст түрүндө болсун, сүрөт аркылуу болсун өңүбүздө (наяву) түшүнүп, тыянак чыгарсак.

Немономифтин экинчи чыгарылышына дагы түзүүчү катары катышуумдун себеби, манкурттук/колониалдуулуктун деманкуртташууга/деколониалдашууга айланышына бир жаңсыл кылбасам дагы, кошкон салым деп ойлогум келет.

Бул пикирди колдоп чыккан Эсимде аянтчасына, бул санда орун алган эмгектердин авторлоруна алкыш!

Анатолий Цыбухиндин
графикасы (фрагмент)

*Сюр – адаттан тышкары, оруулуу, түшүнүксүз, абсурд нерсе/-лер.

Зарина Урманбетова,
редактор-түзүүчү

Мадина Тлостанова,
деколониалдык
ойчул жана жазуучу,
Швециядагы Линчёпинг
университетинин
гендердик изилдөөлөр
бөлүмүнүн
постколониалдык
феминизм боюнча
профессору.

ИНТЕРВЬЮ. МАДИНА ТЛОСТАНОВА

Кыргызстанда, биз жакын арадан бери тарыхыбыз тууралуу сүйлөшүп/талкуулап/пикир бөлүшүп баштадык. Мындай аракетти биз – өз өтмүшүбүздү, өзгөчө советтик мезгилдеги өткөн чагыбызды кайрадан талдап чыгуу деп атап атабыз. Бирок, биз дагы деле ошол өткөн чакты колониалдыкпы же бул башка нерсе экенин кантип аныктайбыз/баяндайбыз чече элекпиз? Эгер башка нерсе болсо, анда бул эмне? Советтик мезгилге карата түрдүү сөздөр/пикирлер/ кабыл алуулар бар. Кандайдыр бир деңгээлде деколониалдык тандоо Советтик мезгилдин/ошол өткөн чактын тажрыйбасын кандайча аныктамак/баяндамак /түшүндүрмөк?

Менин оюмча, советтик мезгилден баштаган туура эмес, андан да мурдараак убакыттан баштап, ушул азыркы күн менен аяктоо керек, себеби, булардын бардыгы бир процесстин чынжыры болуп эсептелет. Деколониалдык оптика, түрдүү идеологиялык, саясий же экономикалык варианттарынын арасында катуу бөлүү жүргүзбөй туруп, анын ажырагыс караңгы колониалдык тарабы менен бирге так ошол модерндүүлүктү сыноосу менен айырмаланат. Себеби, капитализмде дагы, госсоциализмде дагы, бирок албетте госсоциализмге жакыныраак жана бүгүнкү күндө неолиберализмде бирдей бойдон калган маңызында. Падышалык империянын колониалдык саясатынын, советтик риториканын жана улут куруу тажрыйбасында модерндүүлүктөгү кеңири белгилүү болгон кемчиликтерди: ошол эле цивилизатордук миссиянын, адамдын аброюн кемсинтүүнүн, прогрессизмдин арасындагы биринен-бирине өтүп келгендигин көрбөй коюу катачылык болмок. Бул эки модель бир максатты көздөшүп – аскердик, экономикалык, геосаясий маселелери боюнча кулчулукка тартууда түрдүү ыкмаларды колдонушкан. Жөнөкөйлөтүп айтканда, Орус Империясынын Түркстанды каратып алуусу мындай мааниде модерндүүлүктүн башка империяларына мүнөздүү, колониалдаштыруунун

МЕМОНИФ #2

кадыресе көрүнүшкө ээ окуясы болгон. Орусия империясы ар качан түрдүү этностук топторду жана класстарды бири-бирине тукуруп, жана “бөлүп, башкар” деген моделди колдонгон. Мындай ыкма, белгилүү болгондой, бүгүнкү күндө кыргыз деген ат менен белгилүү болгон жана Кокон хандыгынын башында турган кыргыз эмес этностордун ортосундагы мамилеге от жагуу аркылуу бийликти басып алуу үсүн колдонулган.

Жергиликтүү элиталарды кооптациялоо, эстутумду бурмалоо жана жок кылуу, тарыхты тескери айлантуу падышачылык мезгилде эле башталса да, терең кулачын жайган ишмердүүлүк большевиктердин мезгилине туш келди. Колониалдуулуктун советтик формасынын уникалдуулугу, өзгөчө жагы ушунда, “улуттук чет жактар” пропаганда жана алдамчылык менен СССРдин курамына тартылып жатышты. Большевизм деколонизацияга алып келет жана жөнөкөй адамдарды боштондукка чыгарат деп алардын мээсине куюшуп, бирок, ошол эле маалда масштабдуу реколонизация арышын кенен жайып, жана турмуштун бардык тармактарына, өзгөчө жеке жашоого дагы катуу көзөмөл жүргүзүлгөн, мындай падышалык Орусиянын убагында болгон эмес, алардын жалкоолук менен жасалган колонизатордук аракеттери түркстан коомчулуктун жеке турмушуна аралашпагандыгы менен айырмаланган. “Жергиликтүүлөр” деп кемсинтүү менен басып алган кишилерине караган падышалык идеологдор үчүн, ал “жергиликтүүлөрдүн” эмнеге ишенээри же эмне

жөнүндө ойлоору маанилүү эмес болчу. Ал эми советтик идеологдор болсо, кайрадан эле көз каранды болуп калгандарды жана бардык дүйнөнү, ошол көз каранды кишилерди советтик бийликтин жардамы менен кулчулуктун бекем чынжырынан боштондукка чыгардык деп ишендиргенге жетишишти. Бул моделдин жалгандыгын тез эле териштирип, билгенден кийин, жергиликтүү интеллектуалдар бардык улуттук республикаларда 1930-жылдын аягына чейин баштары алынды жана андан кийин болсо кайра улуттук сынчылардын жана суроо салуучулардын жаңы мууну пайда болушу үчүн ондогон жылдар керектелди. Алар дагы кайра эле кугунтукталышты, цензурага кабыл болушту. Ал эми советтик улуттук маданиятты колдоп кубаттайбыз деп кураштырылган орой миф дагы деле күчүндө, бирок, ал өзү менен бирге тарбиялаган адамдар менен кошо, жалпыга таңууланган жалганчы историографиясы менен чогуу жоголуп бара жатат.

Азыр мен айтып жаткандар толугу менен деколониалдуу көз караш эмес, бирок, аны деколониалдык ойчулдар өздөрү биле бербеген, кызыгып деле көрбөгөн материалды кайра бышыктап чыгуу, аны улантуу десе болот. Деколониалдык ойлор, бул – эң алдынан латиноамерикалык жергиликтүү тарыхтын табылгасы. Анүстүнө, бул акыркы инстанциядагы чындык эмес жана да абдан эле өзгөчөлөнгөн, советтик колониалдык тажрыйбадай башка тажрыйбаны аныктоо үчүн монополиясы жок. Бул жерде кыргыздар, эртерээк өздөрүнүн өткөн мезгилдеги тажрыйбаларына жана

бүгүнкүсүнө кайрадан ой таштап жана аларга таңууланган бөтөн координаттардын системасы менен эмес, өздөрүнүн жергиликтүү тарыхынын, өздөрү кандай кылганда туура болот экенин сезип, керектөөлөрүнүн жана мүдөөлөрүнүн, ошол эле учурда глобалдуу геосаясат окуяларынан жана нарративдердин тегерегинде түзүлгөн кырдаалга жараша көз чаптырышы зарыл.

Сиз өзүңүздүн лекцияларыңызда колониализм жана колониалдуулук булар такыр ар башка түшүнүк деп айтасыз. Сиз түшүндүргөндөн кийин, мен ойлоп калдым, ошондо манкурт бул, колониалдуулуктун өзү чыгаар. Биздин окурмандарга колониалдуулук жана колониализм тууралуу айтып бересизби?

Өз мезгилинде, Чыңгыз Айтматов “манкурт” сөзүн ойлоп тапкандан кийин, ал сөз этно-ренессанстардын кечки-советтик контекстине жана улуттук аң-сезимди ойготуунун кезектеги оромунга аябай туура келген түшүнүк катары кирди. Биз баарыбыз “Кылым карытар бир күн” чыгармасын кайра-кайра окуганбыз. Себеп дегенде, анда укмуштуудай адабий формада, таасирдүү метафоранын жардамы менен чагылдырылган ойлорду, цензуранын айынан социология же историография айта албай, жана көпчүлүк сезип турса дагы коркконунан же билбегендигинен айта алган эмес. Негизинен, албетте, бул чагырамадагы ой де-колониалдык пикирди билдирүү болгон, ал эми роман болсо, постколониалдык адабият-

тын дүйнөлүк казынасына укмуштуудай сүңгүп кирген. Бирок, автор да, окурмандар да ошол кезде ал чыгарманы деколониалдык караты кабыл алышкан эмес. Ошол учурда жана азыр деле “манкуртизм” диагнозун сүрөттөп берүүгө жана аны түшүнүү үчүн тийиштүү концепталдуу тил жок. Бирок, ошол эле учурда “манкурт” сөзү жана Айтматовдун романынан алынган легенда менен байланыш колониалдуулуктун абалын аябай так чагылдырып көрсөткөн.

Адабиятта бул сыяктуу метафоралар аябай көп. Мааниси боюнча жана таасирленүүчү күчү жагынан айтматовдун метафорасына жакындашууну биз Ямайкалык жазуучу Эрнэ Бродбердин “Миал” (1989) романынан табабыз. Кара жана ак магиянын салгылашуусунда ал колониалдуулук үүрдөп алган жандардын мурдагы ээлеринин кайтаруу идеясын шифрлеп койгон. Ал көз каранды жана алсыз, башкалардын билими жана кабыл алуусу менен колониалдашкан эл өз алдынча ойлоно алуусу жана ар намысын, эс тутумун кандай ритуалдар аркылуу кайтарууга мүмкүн экенидиги тууралуу ой жүгүртөт. Миализм – бул ак магия, унутулган тарых жана өтмүштүн үзүлүп калган жолу менен болгон байланышты кишиге кайра кайтаруучу магия. Ал аягына чейин жок кылынбаган, бирок, четке кагылган, тамырлардын, жамааттын айыктыруучу күчүн белек кылат. Миализмдин чыгармачылык импульсу – бөтөн идолдорду таптакыр жакындатпоо жана куулуп ташталган жана тебеленген өздөрүнүн өтмүшүнөн четтетилген “рухтарды” дыкаттык

менен кайра ордуна келтирүү. Айтматовдун романында деле, ошол сымал баштан аяк экзорцизмдин чыгармачылык актысын сунуштоо менен баш ийүүнүн жана унуткаруунун жиндерин кубалоо бар.

“Бийликтин колониалдык матрицасы” же кыскача, колониалдуулук – бул 1990-жылдардын башында Перулук социолог А.Кихано тарабынан сунушталган деколониалдык ойлордун чордонундагы идея. Ал Жаңы дүйнө деп аталган ачылыш менен соода капитализми жана миссионердик хринстианчылык жана ошондой эле адамзатты татыктуу жана татыктуу эмес деп бөлүүгө алып келген раса пикиринин ойлонуп табылышына алып келген модерндүүлүктүн караңгы тарабы катары колониалдуулуктун келип чыгышын XVI-кылым менен байланыштырат. Эгер колониализм – бул тарыхый жана формалдуу түрдө аягына чыкса дагы, көпчүлүк учурларда неоколониалдык формага өтүп кеткен жергиликтүү түрдө чектелген процесс болсо, Ал эми колониалдуулук, бул көп убакытка, же түбөлүккө кала турган так, керек болсо модернизациянын кубалап жетип калган парадигмасы жана өнөкөттүү экономикалык артта калууну жеңип чыккан калктарда дагы колониалдык жаракат болуп саналат. Колониалдуулук чын дүйнөдөгү бардык тармактарда – эконмикада, бийлик мамилелеринде, ой жүгүртүүдө жана билим өндүрүшүндө, турмушта, гендердик жана сексуалдык нормаларда, эс-тутумда жана сезимдерде, эстетикалык кабыл алууларда, адамдардын өздөрүн өздөрү кандай кабыл

алышаарында жана келечегин, өткөндөгүлөрүн жана алдыдагыларын кандай элестетишээринде, өзүн көрсөтөт.

Колониалдуулукту жайылтуунун жана колдоонун эң эффективдүү ыкмасы – бул эстутумду, тарыхты, ата-бабалар, космология жана өз маданиятынын этносу менен болгон байланышты өчүрүп салуу жана бурмалоо, ошол ориентирлерди колониалдык матрицалар менен алмаштыруу, ал болсо, өзүн-өзү кичирейтүү комплексин экилик аң-сезимди жана өзүн-өзү ориентализациялоону жаратат. Булардын баары батыштык классикалык формасындагы, мээни тоталдык жууп тазалоонун жана кишилердин мурдагы жашоосу, салт-санаасы, жашоо образы, ишеничтери – туура эмес жана зарардуу болгондугуна өтө кең массасын ынадырышкан советтик формасы дагы биригип, империалдык-колониалдык мамилелердин классикасы. Модерндүүлүктүн өзү (конкреттүү империяга же колонияга колдонулбаган абалда) – бул кандай абалда болбосун өзүн тескери маркировкаланган салттарга карама – каршы койгон өтө эффективдүү болгон глобалдуу миф. Бул бардыгыбызда болгон өзүн модерндүүлүккө толук кошо албаган, баалай албаган комплекстери барларды колдогон таза эмес атаандаштыкты өнүктүрүүчү жана Жер шарын байырлаган көпчүлүк калктын идеалы үчүн эч качан жете албачудай болгон модерндүүлүктүн түбөлүк легитимдештирүүнүн чексиз булактары.

Биздин муун – постсоветтикпибиз? Качан биз, постсоветтик болбой калабыз?

Мен Сиздердин муунду постсоветтик катары аныктабайт болчумун. Сиздер жээктери жок (кечээ жакынкы мезгилге чейин эле) неолибералдык глобализациялык мезгилдин балдары болуп калдыңыздар. Менин көз карашымда, постсоветтик муун катары биз, Советтер Союзунун мезгилинде инсан катары калыптанып калган, ошол учурдагы системада өспүрүм чагын өткөргөн кишилерди айта алабыз. Мен үчүн булар 1960-жылдардын ортосунан 1970-жылдардын ортосуна чейин төрөлгөн муундагы менин теңтуштарым. Алардын көпчүлүгү белгилүү кечки советтик баалуулуктар менен тарбияланган, советтик билим берүү системасынан билим алган, анан ошол эле учурда Кайра курууну, анын сын көз караштагы запалдарын кайра-кайра карап чыгып, өзүнө сиңирген бир муун. Биз өзүбүздүн ата-энелерибиздин советтик цивилизациясы менен жаңы, тааныш эмес, кээде коркунучтуу, кээде өзүнүн кеңири мүмкүнчүлүктөрү менен өзүнө тартып башты айландырган күчкө ээ жана кээ бир гана адамдар өз ордун таба алган дүйнөнүн ортосундагы бириктирүүчү звено болдук. Биз постсоветтик жоготууга учураган муун болуп калдык.

Белгилүү улантуучулук, белгилүү коомдук шкала менен байланыштуу мурдагы советтик системанын координаттары үчүн мааниге ээ болгон, бизди даярдап жаткан баардык нерсе, ошол кезде биз студент же окуучу болгондугубузга байланыштуу толугу менен ыңгайлашып кала албай калган дүйнө бир заматта уюлун

өзгөрттү. Анан, бизге ошол алмашылган турмушка кирип кетиш өтө кыйынчылык туудурду. Биз ошол иллюзиялар менен коштошууга мажбурландык жана баалуулуктарын жоготкон кыялдарыбызды унутууга туура келди. Булардын бардыгы көпчүлүгүбүздө цинизмди жана ыңгайлашууну, ошондой эле экилик оптиканы өнүктүрдү – биз СССРди өз тажрыйбабызга ылайык чоң кишидей эстейбиз. Бирок, ошол тажрыйбабыз, колдонууга жарабады жана биздин кабыл алуубузда нормалдаша алган жок, себеби, эрте эле башка нерсе менен алмаштырылды. Биздин эң эле арзыбаган жыйырма жаштагы социалдык капитал менен өткөөл мезгил өтө эле травма берүүчү абалда болду. А сиздер болсо, башка дүйнөгө келдиңиздер. Ал дүйнө “совок” аталыштардын жана чындыктын элементтерин дагы деле алып жүрүүсү мүмкүн эле, бирок, баары бир түбөлүккө өзгөргөн жашоо болуп жана сиздер башкача шарттарда өскөн, инсан катары калыптанып калдыңыздар. Демек, сиздер – постсоветтик муунга кирбейсиздер.

Бул жерде постсоциализм аттуу дагы бир алкак маанилүү. Аны көпчүлүк архив текчелерине жөнөткүсү келишет, бирок, андай кылыш өтө кыйын, себеби, постсоциализм белгилүү даражада – бул социализмден кийинки учурдагы мезгил эмес, керек болсо, андагы жайлар жана адамдар да эмес. Бул, негизи эле, “кансыз” (муздак) согуш аякташы менен постсоциалисттикке айланган бүтүндөй дүйнө жөнүндө. Бул жерде ХХ-кылымдын акыркы эң чоң социалдык утопиясы ыргытылып жана

дискредитацияланып калган, социалдык мамлекети бар акыйкат дүйнө, тең мүмкүнчүлүктөрү, социалдык лифтери жана интернационалими ж.б.у. сыяктуулары болгон утопия жөнүндө сөз болуп атат. СССРде гана эмес, Чыгыш Европа өлкөлөрүндө, керек болсо, бүгүн дагы ошол иллюзияны (белгилүү себептерге байланыштуу алардын социализми, албетте, биздикинен кыйла айырмаланган) сактап калганга жан талашып аракеттенген Югославияда да, Кытайда да жана башка социалистик курулушту ишке ашырууга талапкер болгон жерлерде да, бул утопия эч качан ишке ашырылбаганы башка кеп. Анын кыял катары, капиталистик либералдык жана неолибералдык моделге карама-каршы бар болгону маанилүү. Жана ал бул сыпатында, солчул жана антиколониалдык кыймылы менен Батышта да жана дүйнөлүк Түштүктө да керек болгон. бүгүнкү күндө пайда болгон көпчүлүк таасирлүү модерндүүлүктү жана анын акыркы фазасын аңдап-түшүнүү ториялары – бул так ошол социализмдин глобалдык утопия катары акырына чыгышына болгон реакция. Айтып койбосо болбойт, деколониалдык бурулуш дагы эки полярдун системанын аякташына карата өтө аянычтуу рефлексия жана неолибералдык модерндүүлүктүн таңууланган бир түрдүүлүгүнө, кечээ жакында эле, В. Миньоло жазып чыккандай, мамлекеттин демократизацияланышы же деколониалдашуусунун болушу мүмкүн эместигин түшүнүүгө карата реакция. Бул нерселер, так социалистик модерндүүлүк аяктап жатканда, жана Ф. Фукуяма тарыхты, адамзаттын идеологиялык эволюциясынын аягы катары

жана башкаруунун финалдык формасы катары универсалдуу батыш либералдык демократиясынын бекишин жыйынтыктоону жарыялаганда болуп жатты.

Түбөлүк учур чактагы түгөтүүчүлүк бейишинин келиши менен жана убакыттын жүрүшүн алып салуу хронофобия мехнизмин башатканы маанилүү, анын жыйынтыгын, бүгүн, отуз жыл өткөндөн кийин глобалдуу татаал чакырыктарга каршы турууга мүмкүнчүлүгү жок – геосаясатты кайра форматтоодон тартып элдерди кайра жаңы жерлерге көчүрүүгө чейин, климаттын өзгөрүшүнөн түбөлүк согуш сыяктуу пост-дүйнө эпохасына киргенге чейин, өзү жардамга муктаж болгон дүйнөлүк саясатты көрүп жатабыз.

“Бөтөн” деп таанылган (бул контекстте инсан/киши) сөзсүз түрдө өзүн өзү аныктап билүүсү керекпи?

Бул суроонун кыйла түшүнүксүз болуп жатканы, өзүн өзү аныктап билүү деген эмне экендиги жана бул контекстеги бөтөн дегенибиздин ким экендиги. Негиздеп айтканда, менин көз карашымча, бөтөн бул сиз же өздүксүз (мындай карасак, биз бардыгыбыз кайсы бир деңгээлде бөтөндөйбүз, ошол эле учурда өздүкбүз), өзүбүздүн ким экенибизди, кайдан келгенибизди, кандай экенибизди, бул дүйнөгө, башка адамдарга, башка биологиялык түрлөргө же өзүбүз өзүбүзгө эмне жасап жатканыбызды түшүнүү абдан керек. Бул адамдын фундаменталдык муктаждыгы,

бул нерсе адамдарды адам кылат. Эгерде бизде өздүк рефлексия болбосо, анда биз таза биологиялык эле жандык болуп калмакпыз же бүгүнкүчө айтканда техно-биологиялык дегендей. Жаныбардын же роботтун ролу – бул чындыгында адамдарга тиешелүү роль эмес да. Ошондуктан, өзүн өзү таанып билүү жана баарынан да сын көз караш менен өзүн өзү таанып билүү, адам болуш үчүн же адам бойдон калуу үчүн, бул дүйнөдө өз ордун табууда жана дүйнөдөгү жоопкерчилиети сезүү үчүн керектүү. Бирок, биздин жогоруда айткандарыбыз, экзистенциалдуулук өзүн өзү таанып билүүгө тиешелүү. Эгер суроо саясат тууралуу болсо, анда көз карандысыздык, автономия, федеративдүү мамлекеттен бөлүнүп чыгуу ж.б.у.с. үчүн күрөштүн, ар бир конкреттүү абалына жараша салмактуу чечимди талап кылган өзүнчө маселе болот. Тарыхта, тилекке каршы саясий деколонизация эпистемологиялык, аффективдүү жана экзистенциалдууну озуп кеткен окуялар көп болгон. Жана көз карандысыз постколониалдык мамлекеттерде ошол эле колониалдуулук башкалардын табитине, көз карашына жана нормаларына карап гүлдөп келген жана уланууда.

Эгерде ушундай аракеттер/демилгелер/каалоолор каржылоону талап кылып жатса, ал эми андай мүмкүнчүлүктөр жергиликтүү билим өндүрүшчүлөрүндө жок болсо, анда билим өндүрүүнүн теңдиги тууралуу айтуу мүмкүнбү (БорборАзиянын, анын ичинде Кыргызстандын, изилдөөчүлөрү негизинен

ӨЭУ/КЭУ сыяктуу иштешет, аларга түрдүү темаларды изилдөө үчүн чет өлкөлүк, эл аралык донорлордон долбоордук билдирмелерди (заявкларды) тапшыруу керек)?

Чынын айтсам, бул жерде каржылоонун эмнеге керек экендигин түшүнө албай турамын. Азырынча бекер эле ойлонсо болот. Сиз, менимче, кандайдыр бир колдонмо талаа изилдөөлөрү тууралуу айтып жатсаңыз керек. Бирок бул бир эле, жана менин көз карашымда, билимдин ары маанилүү же кызыктуу тибине кирбейт. Бул билимдин колониалдуулугунан күмөн санабай турган, жөн эле маалыматтын чогулдусу гана. Билим өндүрүшү ушундай болушу шарт жана жалданма эмгек мамилесине катарга мындай же тигиндей тартиби болушу керек деп ким бекитти? Көйгөйдүн баары адамзат барган сайын көптү билип, аз түшүнүп жаткандыгында. Маалымат өзүнөн-өзү – билим эмес. Маалыматтын билимге айланышы эч кандай грантка муктаж эмес, ага жетүү үчүн, өзүн өзү сыңдоого ээ болгон сын менен каралаган ой жүгүртүүнүн культивациясын жүргүзүү зарыл. Билим өндүрүшүн монополия кылып алгандар менен теңдештикке жетишүү мүмкүн эмес нерсе. Алар теңдикти өз эрктери менен эч качан беришпейт, жана алар теңсиздик бар экендигин эч моюндарына алышпайт. Дал ошондуктан, деколониялдык жооп – чектеп салуу, бул оюнга киришүүдөн баш тартып, өзүңдүн билимиң да өтө баалуу экендигин көрсөтүү. Дүйнөлүк Түштүктүк изилдөөчүлөр-

гө, чындыгында, билдирмелерди берүүсүнө керек жок, бул ой жүгүртүүнүн инерциясы, бардыгына макул болгон кулдун жүрүш-турушу, анын ордуна ойлонуп көрүү керек, алар батыштык спонсорлорго ылайыктуу болгон билимди өндүрүүнү негизинен каалашат бекен. Мен, ушундай гранттар менен иштеген оюндан, Орусияда да, мына эми Европада дагы дайыма баш тартып келемин. Мен билдирмени дайыма кызыктуу семинар же конференцияларды өткөрүү үчүн каражат алуу мүмкүн болгон жерлерге гана жөнөтөмүн. Изилдөөлөр үчүн гранттарга – дээрлик эч качан тапшырбайм. Эгерде менин кесиптештерим мени мындай иштерге айландырдан кириптер кылышса, мен бул иштерге катышууну чектеп, чыныгы изилдөөлөргө кетчү убактымды бекер кетирип жаткандай баалаймын. Эгер ушундай эле каражат өтө керектелип калса, менимче, көпчүлүк өлкөлөрдөгү түпкүлүктүү элдерди изилдөө тармактарында болуп жаткандай иштеш керек деп эсептейм. Ошол элдердин өкүлдөрү тарабынан түзүлгөн жеке менчик фонддор, мамлекет же батышчыл ӨЭУ эмес, жергиликтүү коомчулук же коомдук кыймылдар жардам көрсөтсө андан дагы жакшы болмок. Мына ошолор, эс тутумду, улуттук аң-сезимди жана адамдык абийирди кайра калыбына келтирүүнү колдогон долбоорлор.

*Интервьюну даярдаган
Зарина Урманбетова*

Давид Лойпольд.
Изилдөөчү, жигердүү-
интернационалист,
илимдин доктору
даражасын Берлиндеги
Гумбольд университетинен
алган.

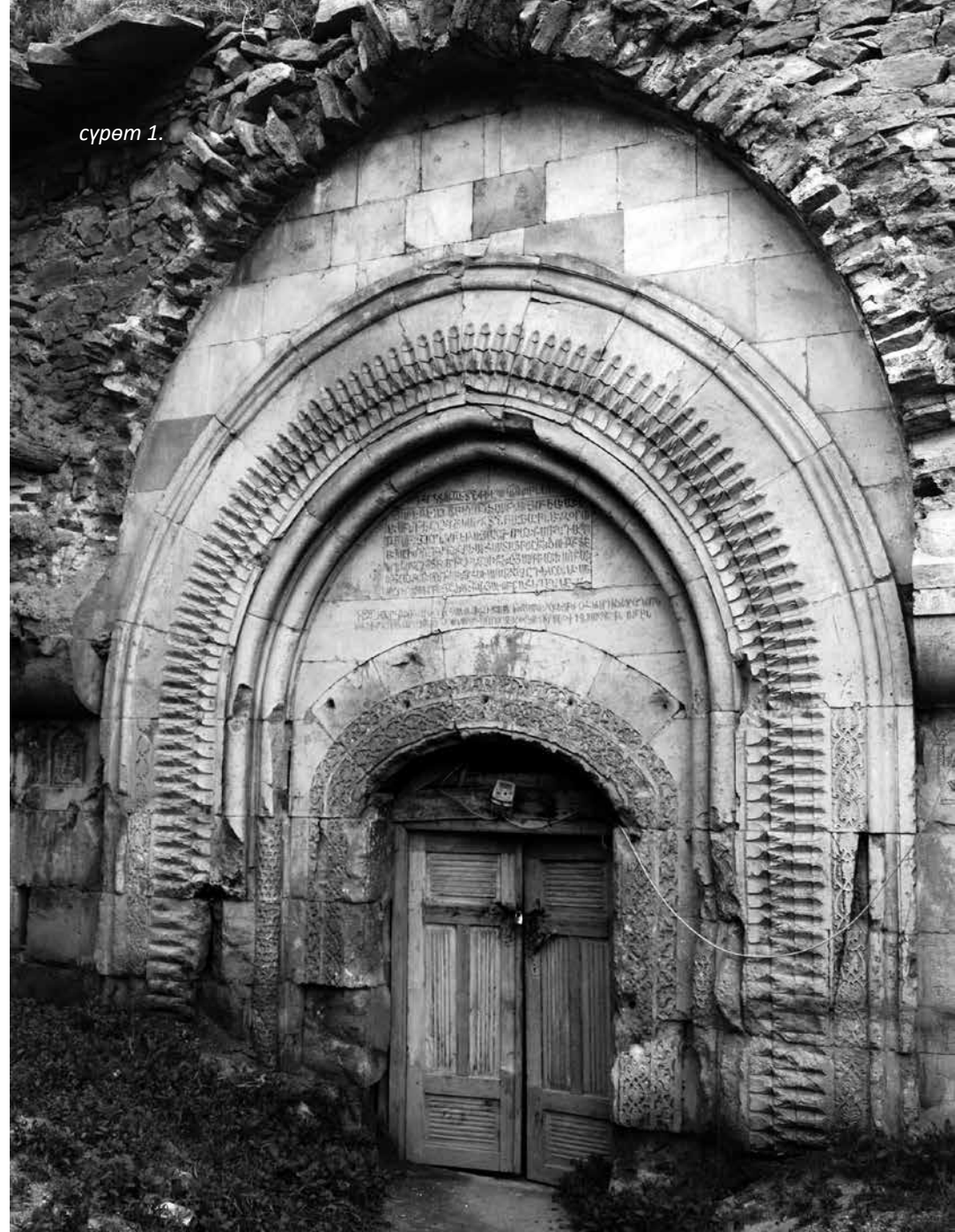
КҮРД ТООЛОРУНДА МАНКУРТ КАНТИП ӨЗ ҮНҮН КАЙТАРЫП АЛДЫ

2015-жылдын июнунда мен Түркиянын чыгышындагы Битлис шаарына келгенимде, шаардын көчөлөрү түрк саясий партияларын бардык тараптан тааныткан кооз, түрдүү түстөгү гирляндар менен кооздолуп, карнавалдык маанайда экен. Өтө бай кооздолгон таш үйлөрү жана ийри-буйру көчөлөрү, ошондой эле өзүнүн орто кылымдардагы архитектурасын кадимкидей сактап калган Битлис, Ван шаарынан, жада калса, кайра жаңыдан курулган Түркиянын чыгышынын көпчүлүк шаарларынан кыйла айырмаланып турат (сүрөт 1). Алгач, мен тааныш журналист жашаган, жергиликтүү жашоочуларга Запыркор району катары таанымал болгон жакка жөнөдүм. Мени өтө таң калтырганы, бул райондун үйлөрүнүн башталышындагы бак-дарактар өскөн бактардын арасындагы армян жазуулары бар кароосуз калган имарат тосуп алды. Бир жылга жакын Армениядагы изилдөөлөрүмдүн катышуучулары бөлүшкөн кабат-кабат кездемени элестеткен эскерүүлөрдө, мен, ошол өтмүштүн муңдуу калдыктары менен карама-каршы келгендей болуп, сюрреалистик сезимдерди өзүмдөн өткөргөндөй болдум. Мурда армян тамеки сатуучусуна таандык жана армяндардын эркиндик үчүн күрөшкөн жоокерлерине форпост катары кызмат кылган бул үй, азыр алыста калган өтмүштүн үнчүкпаган күбөсү катары гана болбосо, башка айтар сөз калбагансыйт.

Армяндардын, күрддөрдүн жана түрктөрдүн жамааттык эстүмдарын изилдеген ушунча жылдардан бери, ошол түндөгү армян-түрк чек арасындагы эки тараптын тең айтып бергендери бир тарыхка айланганын так, анан калса, тереңирээк түшүнгөнүмдүм. Аябай таттуу *глориктерди* татып коюп (эттен жасалган кичинекей тоголок шарчалар), журналистин атасы отундардан чоң эмес от жагып жатты, жана чыны-чыны кара чайды ууртап коюп, Запыркор районунун көчөлөрү ассириялык соодагерлер менен армян усталарынын үндөрүнө толгон кезге чейин өтмүштөрү тууралуу эстеген баянга кирип кеттик. 1915-жылдагы, армяндардын геноциди катары

НЕМОНОМИФ #2

сүрөт 1.

Автордун сүрөтү

биллинген кайгылуу окуялардан кийинки жүз жыл бою чыкпай келген үндөр мына эми гана баянда ачыла баштады окшойт. Ал баяндарды угуп жатып, мен Крис Маркердин белгилүү “Сан-Солей” эксперименталдык фильминдеги сөздөрдү эстедим: “Ушул жүздөрдүн ар биринин астында – эскерүүлөр. Бизге айтып бергендердин ордуна, тарыхтын улуу жарасы, андагы өздөрүнүн жеке кайгы – муңу тизилген адамдар туралуу миңдеген эскерүүлөр, жамааттык эскерүүлөр чегилип жазылгандай”.

Улуттук баяндамалардагы айтылгандарды изилдөөдө айтылбай калгандары бирдей мааниге ээ. Чындыгында, сын көз-караштуу баяндоо анализи тармагында көптөн бери негизги орунду белгилүү бир коомдо айтканга мүмкүн эмес же мүмкүн болбой калган сөздөрдү, аларды четке кагуу, салыштыруу жана табудан сырткары кылуу стратегиясы аркылуу модификациялоону, ошондой эле, “айтууга мүмкүн болгондордун талаасын” чектөөдөгү алардын ролу (sagbarkeitsfeld) жана коомдук жүрүш-турушту уюштурууну иликтөө ээлейт. Улуттар канчалык өтмүш тууралуу жалпы баяндарга негизделип түзүлбөсүн, алар ошол эле учурда саясий жактан санкцияланган бирок көпчүлүк учурда “жамааттык унутуу” катары биллинген коомдук талаштуу актка дагы таянышат. Мындай байкоо Мэри Дугластын “Мекемелер кантип ойлонушат” аттуу ишинде берилет, анда: “мекемелер көмүскө жайларды түзүшөт, ал жерлерде эч нерсе көрүнбөйт жана бир дагы ашыкча суроолор берилбейт. Кандай тарыхый тажрыйбалар мындай “жалпы амнезияга”

кабылат, кайсы тарыхты мына ушундай “көмүскө жайлардан” тапса болот?” – деп айтылат.

Ян-Вернер Мюллер белгилегендей, улуттук тарыхты түзүү дайыма эмнелерди эстен чыгарбаш керек, жана ошону менен бирге эмнелер эстен чыгарыш керек дегендердин арасында тандоону билдирет: “Тарыхчылар улуттук тарыхтын өтмүшүн казуу менен, өздөрүнүн салтын элестетүү жана кээ бир топторду өз тарыхынан өчүрүп салуу менен алек – биринчи кезекте мындай улуттук азчылыктарга тиешелүү экени таң калыштуу эмес.” Өтмүш бүгүнкү күн менен түзүлөт жана кайра жасалгандыктан, Вальтер Беньямин “учурдагы тарабынан өзүнүн бир бөлүгү катары таанылбаган өтмүштүн ар бир образына, кайтарылгыс жоголуу коркунучу жаралат” деп байкаган. Мындай унчукпаган эскерүүлөргө өз калкына карата “өз” башкаруучулары жактан көрсөтүлгөн зомбулук, бирөөлөрдүн кыялындагы мекенинде этностук башкалардын бар болушу жана кыялдагы улуттун элдин келип чыгышы жана курамы боюнча чындыгына дал келбешти сыяктуулар кирет.

Түркиянын башка мурастары тууралуу унчукпаган билим берүү саясатынан айырмаланып, армяндарга, сириялыктарга же езиддерге тиешелүү тарых жана башка маданий элементтердин Ван көлүнүн бардык аймагы боюнча кеңири тарагандыгы мени аябай таң калтырды. “Жоголуп кеткен башкалардын” мындай карасаң, азыркыга чейин бардай сезилди. Алар кароосуз калган чиркөөлөрдүн

талкаланган калдыктарындагы пейзаждарда жана жоголгондордун түрдүү угулган добуштарында гана эмес, “армян алтынын” казып алууга куштар болгон, кеңчин артынан түшкөн аңчылардын кол жазма карталарында же денгбейлердин ырларында да сакталган (сүрөт 1). “Жергиликтүү эскерүү” деген жалпы термин менен тез-тез эске алынган өтмүштүн түрдүүчө баяндалышын муундан муунга жөнөкөй айтылган баян катары эмес, өзүнчө бир адам сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп жана аны курчаган дүйнө менен өзүнүн мамилесин кайра карап чыккан ачык процесс катары түшүнсөк болот. Бул мааниде, “өтмүш туралуу эс тутум” бул, жеке адам менен анын физикалык жана коомдук чөйрөсүнүн арасындагы тынымсыз пикир алышуусу менен бекемделген. Көрүнөөрлүк материалдуу жана материалдуу эмес ресурстарын эс тутум саясатына жумшаган өкмөттөр бул диалогго тоскоолдук гана жарата алышат, бирок эч качан үзгүлтүккө учурата албагандай даражада. Же, тарыхчы Эрик Жон Эрнест Хобсбаум белгилегендей: “Мамлекеттердин жана кыймылдардын расмий идеологиясы өтө лоялдуу атуулдардын же тарапташтардын башындагы ойлоруна көрсөтмө боло алышпайт”.

Улуттун архитекторлору катары өзүн – өзү атап алгандар жергиликтүү айлана-чөйрөнү кааласа жаңы тарыхты чиймелесе боло берет дегендей *табула раса* катары (латынча “таза барак” – которм. эск.) көргүсү келишет, бирок алар жергиликтүү айлана-чөйрө – бул боштук жайгашкан үстүңкү катмар эмес, мнемоника-

лык кубаттуу мейкиндиктин чеги түрүндөгү алдына чыкканын – таң калуу менен кабыл алышат. Мамлекеттердин жана ага окшошкон мамлекеттик институттардын өздөрүнүн баяндамаларын разветвлять максатында көптөгөн жылдардан бери жасап жаткан аркеттеринен коргонуу үчүн мына ушул ортодогу чек араны ушунчалык туруктуу кылып жаткан эмнелер? Андан ары, мен “расмий тарыхтын” тоталдык жол менен киришине жолтоо болгон “каршылык очоктору” локалдык мейкиндигинин кабатталган ландшафын тегеректеген кристаллдашкан контр-баяндамаларды табамын. Же, метафоралык түрдө айтканда, мен манкурт катары, армян тайпак тоолору жана күрд тоолорунун ортосуна сүрүлгөн, салгылашууларда каратылып, унутулган жерлерде кайрадан үн чыгара баштаган, үнсүз эскерүүнүн кайра жаралышын изилдеймин. Бул эссе, жергиликтүү жолдорду табуудагы материалдуулук жана топологияга, дүйнө жүзү боюнча расмий тарыхты акмалап келе жаткан амнезиянын манкурт абалына чакырык ташташ үчүн баяндамалардын кабатталган пейзажи боюнча кыскача саякат менен башталат.

Окуяларды коомдук (айылдын аксакалдары), жеке (үй-бүлө мүчөлөрү) жактарда айтып берүү өтмүш тууралуу жергиликтүү кыялдарды берүүнүн негизги каналы катары көбүнчө “расмий тарых” менен атаандашканы таң каларлык эмес. Баяндоолордун мүнөздүү жагы катары ага таандык көп добуштуулук жана эки жактуулук гана эсептелбестен, баяндамачыга тиешелүү болгон интерпретациялык

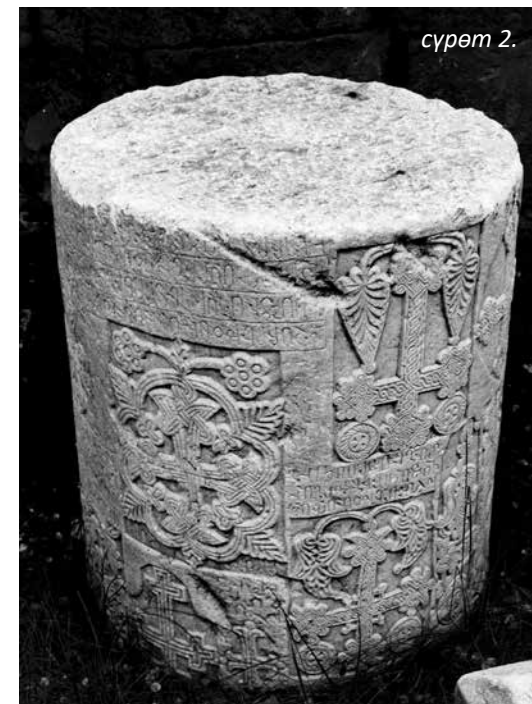
бедел да эсептелет. Бул болжолдонгон объективдүүлүктүн түтүндүү көшөгөсүнүн артындагы факт жүзүндөгү бийликти, анын алдындагы – көпчүлүк учурларда, мамлекеттик бийликтиб бирок бир гана мамлекеттик эмес, жашырып турган “тарыхый факт” түшүнүгү менен тыгыз контраста. Баяндамачыга муктаждыгы бар тарыхтан айырмаланып, “расмий тарых” шексиз ачык-айкын жана субъективдүү эмес болууга талапкер – же, башка сөздөр менен айтканда, “өзү үчүн сүйлөгөндү” жактырат. Философ Вальтер Беньяминдин пикиринде, “эгер бул баяндаманы кандай айтылса ошондой, түшүндүрмөлөрдөн эркин кармаган, баяндама өнөрүнүн жарымы” болсо, анда “маалымат доорунда бир дагы баян бизге түшүндүрмөсү алдын ала айтылбай туруп бир дагы окуя бизге келбейт”. Мындагы айтылган аңгемелерде тарыхый окуялар эпикалык баяндама жиптери менен байланышып, биразы легендалардан алынса, дагы бири метафизикадан, мындай айтканда, Крис Маркердин “Сан-Солей” (1983) китебиндеги ойлонуп табылган баяндамачынын сөздөрү менен үндөшүп кетет: “Легендалар ачылбаган нерселерди ачып берүү муктаждыгынан улам жаралат”. Мен маектешкен кээ бир респонденттер жүз жыл мурда армяндардан тазаланган жер, азыркыга чейин кайырдиндердин (*fellah*) арбактары тарабынан беймаза кылынат.

Мен күрд жашоочуларына Авзагбүр аталышында маалым болгон, Муштун чет жакаларындагы Өздилекте ишендирген бир мисалга туш болдум. Мен бир үй-бүлөнүн

аксакал-эркектери менен кыскача интервьюну аяктап калган мезгилде, кырдын ары жагындагы мөмө-жемиш бактарынын көлөкөсү менен жергиликтүү калкка *gor-e fellah* (күрд.: “кайырдиндердин мүрзөсү”) деп белгилүү болгон айылдан, мага отуз жаштан бир аз өтүп калган аял келди. Толкундаганы көрүнүп турган бул аял мага, бир жолу так ошол армяндардын мүрзөсү жайгашкан жерде тааныш эмес адамдардын пайда болгонуна күбө болгондугун айтып берди. Сырдуу келгиндер “биринин колдорун кармап алышып бийлешти, чет элдик ырларды чет тилде ырдашып”, андан кийин көздөн кайым болушту, – деди. Бул мисал менен легендалар кандайча респондентке Түркиянын чыгышын бүгүнкү күнгө чейин акмалап келе жаткан аймакта кечээ жакында эле болгон жырткычтыкты айтылбай турган нерсени айтуу жана жашырылганды ачыктоо үчүн негиз болуп бергенин көрсөтөт.

Тарыхты баяндоо физикалык жана коомдук вакуумда болуп өтпөйт. Беньямин Марсель Прустун “Жоголгон убакытты издөөнүн артынан” аттуу романы боюнча өз анализинде, өтмүш “интеллект жетпеген бир жерлерде, жана кайсы бир материалдык объектте катасыз бар болгондугу” тууралуу ойду туудурат. Ал “бул предметке байланыштуу, биз өлүм алдында ага туш болобузбу же таптакыр туш болбой калабызбы, бардыгы ошого көз каранды” деген жыйынтыкка келген. Шек жок, адам ар жолу бир нерселерди айтып жатканда, ага конкреттүү объект стимул берет – мындай учурда мен аларды артефактар атаймын, – ал

конкреттүү эскерүүлөрү менен байланыштырат. Артефактар дегенде, мен жез пластинасынан баштап, архитектуралык чыгармалар болгон мечит же монастырларга чейин колго жасалган ар бир чыгармаларды камтыган өтө кеңири маанисин түшүнөмүн. Биз кыймылда болгон артефактар катары аспаптарды, кийимдерди, китептерди ж.б.у.с., жана кыймылсыз артефакт катары үйлөрдү, көчөлөрдү же ташка чегилген гравюраларды айырмалап көрсөтө алганыбыз түшүнүктүү. Анын акыркылары белгилүү бир жерде орнотулат жана сөзсүз локалдуу ченемге ээ болот. Армян монастырына же ассириялык тегирменге кайрылып жатып, биз, жалаң эле архитектуралык курулушту элестетпейбиз, биз анын жайгашкан айланасында эске алабыз – себеби, ал экөө тең бири-бири менен үзүлбөй тургандай чырмалышкан. Ван көлүнүн аймагында мусулман эместер тууралуу түшүнүктөр архитектуралык жана башка жасалма калдыктар менен байланышкан жана бекемделген. Бул артефактар өзүнө чиркөөлөрдүн талкаланган калдыктары, армян жана арамей алфавиттери менен гравирленген жазуулар, ошондой эле, ташка чегилген диний жана башка символдорду – өзгөчө айырмаланганы *хачкарларды* (армяндардын крестинин ташка чегилген көрүнүшү – котормочунун эск. сүрөт 2) камтыйт. Эгерде жок болуп кеткен калк тарых китептеринен өчүрүлгөн болсо да, реалдуу пейзажда алардын издерин өчүрүп салуу өтө эле убарасы көп тапшырмаларды талап кылган жумуш болуп саналат.

сүрөт 2.

Автордун сүрөтү

Көптөгөн күбөлөр имараттардын жана башка артефакттардын маанилүүлүгүн эс-тутумдун маанилүү белгиси катары тастыкташат, алар өтмүштүн унчукпаган күбөлөрүнүн ролдорун ойногон сыяктуу көрүнүшөт. Булар жарым көчмөн езиддердин мисалында өтө түшүнүктүү болуп көрүнөт: армян жана сириялыктар менен салыштырганда белгилүү бир нече архитектуралык чыгармалардын калдыктарынын бар экендигин өздөрүнүн айылында

езиддердин жашагандыктарын айылдын бир аз гана жашоочулады эсинде болгон. Бул XX-кылымдын башталышына чейин жашаган калктын көпчүлүк бөлүгүн езиддер түзгөн Ван – Өзалп жана Ван – Мурадие аймактары үчүн да акыйкат нерсе. Мындай абалды мен Джили (Йүксекова-Хаккари) аймагында да байкадым, ал жерде арамей жазуулары сакталбай, жок болуп кеткендиктен, Осмон империясынын мезгилинде сириялыктар сан жагынан армяндардан ашык аймактарда дагы болгон чиркөөнүн талкаланган калдыктары армяндарга таандык деп билинип калган.

Артефактар жана алар жайгашкан жайлар “жергиликтүү эс-тутумду” багыттоочу эстегич катары бекемдесе, аларды бузуп таштоо, ошондой эле аларды өчүрүү экендигинен кабар берет жана гегемондук режимге өзүнүн улутунун талашсыз мекени сыпатында мейкиндикти ээлөөгө мүмкүнчүлүк берет. Бирок, көпчүлүк учурда “башка жоголуп кеткендер” тууралуу эстеткен жайлардын аталыштары ал аталышты берген жайлар жок болуп кетсе да, андан кийин деле сакталып калат. 2019-жылы чыгыш Түркияда жаштардын катышуусу менен муундарды эскерүү тууралуу долбоор ишке ашырылган. Катышуучуларга Ван провинциясынын 15 түрдүү жайларында аксакалдар менен интервью уюштуруп, жазылып алынгандарды чечмелеп жана аймактардын, айылдардын аталыштарын сөзсүз көрсөтүү сунушталган.

Таң калыштуу кошумча жыйынтык: кээ бир окуучулар, эгерде андайлар болгон болсо,

аталыштардын расмий колдонуштарын көрсөтүшкөн. Анын ордуна, жүз жыл мурда колдонулган армян, сириялык жана күрд аталыштар жергиликтүү өспүрүмдөрдүн аң-сезиминде азыркыга чейин басымдуу экени аныкталган: расмий түрдө Доганлар аталган жер *Пертак* (армян тилинде: “кичинекей мунара”) деп, Дерингечит – *Шарунис* же Долайлы – *Таманис* катары эсте калган. Чынында эле, күрддөр жашаган баардык чыгыш Түркиянын географиясы боюнча (жана анын чегинен тышкары да) башкалардын жоголуп кеткен маанилүү жайлары жергиликтүү калктын кыялдарын жана мейкиндикте ориентир алуучу жолдору тууралуу маалымдоону улантышууда: качандыр бир кезде армян же сириялык чиркөө турган жай азыркыга чейин *tepeyedêr* (күрд тилинен: “чиркөө дөбөсү”) деп аталат, христиан мүрзөлөрүнүн мурдагы жайларын көбүнчө *zeviyâ felle* (күрдчө: “мусулман эместердин талаасы”) же *tepeyefelle* (күрдчө: мусулман эместердин дөбөсү”) деп алардын жайгашкан жайларын аташат.

Булардын бардыгын Ван көлүнүн аймагына жүргүзгөн менин талаа изилдөөлөрүмдүн мезгил байкаганга мүмкүн болду. Кызыктуусу, көпчүлүк катышуучулар айылдын мурдагы аталыштарын азыркы аталышына салыштырмалуу маселени кабыл алышпагандыктары болду. Анын ордуна алар унчукпастан айылдын баштапкы аталышы күрддөр тарабынан аталган деген ойдо болушу, алар аны түрк аналогиясы карама-каршы дагы бир кошумчала идеологиялык стимул кошту. Ошол эле учурда,

физикалык ландшафт – “жоголуп кеткен башкалардын” калдыктары сактала турган жалгыз гана мейкиндик эмес. Баяндама түрүндөгү эскерүүлөрдү берүүнүн негизги каражаты экендигин таанууга карабастан, тил жана, анын ичинде жергиликтүү диалект, өзүнөн өзү, өз алдынча ландшафт катары түшүндүрүлүшү мүмкүн, анын ичинде “жоголуп кеткен башкалардын” калдыктары локалдаштыруу мүмкүнчүлүгү бар. Айтып коюу зарыл, түрк тилиндеги диалектер, ошол эле күрд тилиндеги диалектер сыяктуу мамлекеттик тил инженериясына карата өтө туруктуу экендиктерин көргөздү жана ошол эле учурда армян тилинен алынган (жана андан аз арамей тилинен алынган) көп сандаган өздөштүрүлгөн сөздөрдү алган. Бирок, мнемонистикалык артефактар, көрүнүп тургандай, эстелик жана маалымат материалдары сыпатында чечүүчү ролду ойношот, ал эми кыйратуу, демек, анын артынан сөзсүз эле толук бойдон унуткарууга алып келбейт.

Эстеликтерди кыйратуу жана талкалоо кээ бир учурларда мейкиндикти кайра ойлонуштурууда чечүүчү рол ойноп, “жоголуп кеткен башкага” таянган жайлардын аталыштары, алар аталышкан жайлардын жашоосу түгөнгөнү менен, андан ары да сакталып кала берет. Жөн эле боштуктук жаратуунун ордуна, талкаланган армян чиркөөлөрү же сириялык монастырлар сыяктуу “дайынсыздык жайлары” ошол жерде жашагандар үчүн Нью-Джерсилик сүрөтчү Роберт Смитсон 1979-жылы “ыргытылган келечектин топтомунун эстеликтеринин издери аныктаган (...) монументалдык вакуумдар”

деп мүнөздөгөн нерсе болуусу мүмкүн. Чыгыш Түркиянын мисалында, “жоголуп кеткендин” дайынсыздыгы ыргытылган келечекке ылайык келет: мисалга, Анатолия көп сандаган диний жамааттардын биргеликте жашаган мейкиндиги катары. “Монументалдык вакуумдардын” мындай топонимикасынын негизинде жергиликтүү жашоочулар мнемоникалык картаны учурдун материалдык дүйнөсү бир эле учурда келечектин ыргытылган кыялдагы дүйнөсү жана сакталып келаткан өтмүш болгон физикалык ландшафтка түшүрүшөт. Бул туруктуу өтмүштүн кыйынчылыгы, ага карабастан, армяндардын, ассириялыктардын, күрддөрдүн, түрктөрдүн, езиддердин жана башкалардын азыркы заманбап чыгыш Түркиянын (анын чегинен тышкары да) географиясында кылымдык бирге жашагандыгы. Жоголгон эскерүүлөрдү кайра калыбына келтирүүгө умутулган манкурттун аракети бир эле убакта, француз философу Мишел Фуко өзүнүн 1976-жылдын 7-январындагы атактуу лекциясында: “*l'insurrection des savoirs assujettis*” – же болбосо, “каратылып алынган билимдин көтөрүлүшү” – деп аныктаган нерсени муунтуну улантып келген, эс тутумдун үстөмдүк кылуучу режиминин дискурсивдик күч структурасынын бетин ачууну элестетүү болуп саналат.

Бул макала автордун “Салгылашууларда чабылып, унутулган жерлер – армян, түрк жана күрд эскерүүлөрүн талашуу саясаты” китебинен алынды.

Абайдын үй-бүлөсү. 2020

ЭС-ТУТУМДУН КАЛДЫГЫ

Мен “эс-тутумдун калдыгы” деген эмне экенин түшүнүүнүн аракетиндемин. Мүмкүн, мен тегерегимде же ички сезимимде болуп жаткан стихиялуу бир нерселер тууралуу угуп-сезип жаткандырмын. Мына ушундай, баардык адамдардын ойлорун бириктирген, глобалдуу, аралаш (универсалдуу) ойлордун жекече тынымсыз агымынын арасындагы эс-тутумду сиздерге жеткизе албаган кандайдыр бир ойлор, сезимдер менен бөлүшкүм келди. Бул сезим жүрөктүн кандайдыр бир түпкүрүндө жаткансыйт. Биз аны, уйку менен түштүн же медитациянын арасындагыдай сезген сыяктанабыз. Ушунчалык кооздуктун квинтэссенциясы дейсиң – эки дүйнөнүн ортосундагы “жылчыктай” болуп сезилет. Мага мына ушундай абалда, биздин ата-бабаларыбыздын арбактары/рухтары кулагыбызды акырын черткилегендей абалдамын. Бул толук аң-сезимдеги эстутум эмес, бул эстутумдун калдыгы – жекеден жалпыга өтүү мезгилиндеги калып калгандын калдыктары. Мен муну көз алдыма ушундай элестеткенде бардыгынын так болушун кааламак элем.

Аябай так болуш үчүн, мен эски сүрөттөргө – документтерге кайрыламын. Аябай так болуш үчүн, минималдуу боёкторду, менин боёкторум болсо бул пакеттер, колдоном. Мен өз эрким менен түс жана аткаруу техникасын тандоодо өзүн-өзү эркиндигинен чектеп, ант ичкен монах сыяктуу сеземин. Себеби, мен иштеп чыккан эски сүрөттөр, түссүз сүрөттөр. Элестетсеңиздер, кудум баягы эле супермаркеттеги азыктарды салуу үчүн берилген пакеттер сымал.

Эски сүрөттөрдү карап олтуруп, андагы адамдардын пафосу жок, өткүр көз караштарынан, алардын байкалбаган намыстуу, тынч фигураларынан, өз үй-бүлөмдүн тарыхын, алар аркылуу ошол учурдагы башка адамдардын тарыхына кулак төшөймүн. Канчалаган артынан из калтыра албай калган, чирип жок болгон, көзгө көрүнбөгөн топ-топ болгон каармандар. Аларды кантип гана соттошподо, күнөөлөшпөдү, укуктарын бузуп-жарышты, сөздөрүнүнөн ажыратышты. Башка эле бир адамдар аларга, силер сүйүүгө, сыйга, эркиндикке татыктуу эмессеңер

Сауле Сүлейменова,
Казакстандык сүрөтчү.

деп, аларга далилдөөгө аракеттеништи. Ал эми, алар болсо, өткөн замандын кишилери, баары бир, ким экендигине карабастан, аларга эмне гана кыйынчылыктарды көрсөткөндүгүнө карабастан, өзүн сыймыктуу кармаган, татыктуу кишилер бойдон кала беришти. Эч нерсеге карабай, мен, алардагы адам өмүрүнүн өтө чоң баалуулуктары бар экендигине түгөнгүс ишеникте кала беремин.

Ачарчылык – казак тилинде ашаршылык деп аталат. 1930-1933-жылдардагы казактардагы ачарчылык Голощекиндин геноциди катары Казакстанда белгилүү. Ошол мезгилдерде 1,5 миллиондон ашык адам кырылган, жана миңдеген казак үй-бүлөлөр ачарчылыктан кутулуу үчүн башка өлкөлөргө көчүшкөн. XX – кылымдагы Казакстандын тарыхындагы эң кайгылуу мезгил. Ушунчалык кайгылуу болгондуктан, андан аман калгандар балдарына ал тууралуу айткандан да, эстегенден да тартынышчу. Ушунчалык көңүл ооруткандыктан, ачарчылыктан кийин, казактар, өздөрүнүн көчмөн турмушунан толук бойдон кол үзүшүп, жана акырындап, өздөрүнүн жашоо турмушунун баалуулуктарына, өз маданиятына болгон ишеничтеринен тая башташкан.

Качан мен Ачарчылыкты изилдей баштаганымда, менин негизги милдетим, пафосу жок, жинденбестен, бирөөлөргө үйрөтпөстөн жана ачууланбастан ал тууралуу айтып берүү керек эле. Анан дагы – драматикалык жаңсололорсуз кооздуктуу табуу керек эле. Кадимки табияттагыдай. Алгач, мен билген нерсе – жеке өзүмдүкүнөн эчтемени кошпошум керек,

эч кандай модернисттик “жаңы формалар менен стилизацияны издештин кереги жок” болду. Композициянын негизи болуп – окуялардын жалгыз фотодокументтери эске алынды. Ошого карабастан, бир канча күн чайналдым, жарым түнүк болгоне полиэтилен пленкасын сааттар бою карап олтура бердим (баардык менин “эстутумум калдыктарым” – куту, кабык сыяктуу бетте эле). Андан кийин эле, капысынан, мен туура интонацияны таптым. Мен кылжыйып арыктаган адамдардын жакшы жашоо издеп өздөрүнүн туулуп-өскөн жерлерин таштап кетип жаткандагы мезгилдин үзүндүсүн көрсөттүм. Бул жумуш Казакстанда кеңири колдонууда болгон шоколад конфектеринин, нандын, кофенин кутуларынын калдыктарынан – пластик пакеттерден жасалган эле.

“Ачарчылык. Балдар” тууралуу.

1932-1933-жылдардагы ачарчылыктан кийин казактын талааларында НКВДчылар аман калган балдарды чогултушуп, балдар үйлөрүнө жөнөтүшкөн. Казак үй-бүлөлөрү ачарчылыкта, башка үй-бүлө мүчөлөрүнөн кечишип, биринчи кезекте эркек балдарын сактап калганга аракеттенишкен. Балдар үйлөрүнө түшкөн балдар эр жетип, Улуу Ата мекендик согуштун башталышында аскер чакырыгына даяр болуп калышкан. Балдар үйүнүн тарбиялануучуларын биринчи кезекте согушка жөнөтүшкөн, андан да алар “атууга коюлган эт” сыяктуу алгачкылардан болуп курман болушкан. Бул жоголуп кеткен балдар, мен үчүн, биздин баардык жок болгон элдин символу болуп калды.

Ошентип, мен өзүмдүн “ калдык эс тутум” долбоорумда, Ачарчылыкка, ошондой эле, кичине, Сталин мезгилиндеги Казакстанга айдалгандар, Карлаг (менин да чоң аталарым, алардын үй-бүлөлөрү да лагерлерге айдалышкан), Желтоқсан (1986-жылдагы Алма-Ата шаарындагы жаштардын көтөрүлүшү) тууралуу, бир аз “кол тийгизгенге” (сыйпалагандай) аракетте жасадым.

Бул жылы мен үй-бүлөлүк тарыхка дагы жекече кайрылуу менен улантууну чечтим. Өзүмдүн жаңы “Марьям-апа” (чоң энемдин курбулары менен топтошуп түшкөн портрети) жана “Абайдын үй-бүлөсү” деген иштеримде эс тутумду персонализациялоо гана эмес, аны сакралдаштыруудан баш тартып, таш болуп катып калган образдарды кайрадан адам катарына алып келүү кызыктуудай көрүндү. Убакыт өткөн сайын, өтүп кеткен адамдардын образдары, өзгөчө, улуу адамдардын образдары, идеалдаштырылган, жарнамалык кадимки пластикалык фигуралар катары болуп калышат. Мисалга, Абай. Абайды билип, укпагандар жок болсо керек, жок эле дегенде Казакстанда. Айтпасаң деле, Абай деген – бул улуу адам. Качан болбосун, анын элесин көргөндө же ал тууралуу айтылганда өзгөчөлүк жана пафос ал сөздөрдү коштоп турат. Бирок, алтын жалатылган кутучадан, чыныгы адамды билүү кыйынга турат, андан да, анын чыныгы баалуулугун аңдап билүү, түшүнүү андан да кыйын болсо керек.

Акыркы бир канча жылдан бери мен пластик пакеттер менен иштеп жатамын.

Көпчүлүктүкүндөй эле, менде да ашканада кол жуугучтун астында пластик баштыкта пакеттерим бар. Мен бардык убак пластиктин толгон-токой түсү менен фактураларын карап, таң кала берчүмүн. Качан мен аларга жан киргизе баштаганымда, көркөм материалдарды колдонбостон, үстүртөн пакеттерди кантип чаптоонун түрдүү ыкмаларды үйрөнгө аз эмес убакыт короттум. Башында мен айнектердин арасына пакеттерди кыстырып киргизип, степлер менен атып, анан да клейдин канча түрүн колдонбодум, андан кийин гана аны эритип, термостолеттен ысык силикон менен чаптаганга өткөнүмүн. Бул мен үчүн чоң ачылыш болду – өтө жөнөкөй жана түбөлүк. Жыйынтыгында, менин арсеналымда адамдын өмүр жолундагы ишмердүүлүгүнүн пластик калдыктары – пакеттер, таштанды мүшөктөрү, полиэтилен пленкалары гана бар. Эч кандай жаңы жана сатып алына турган нерсе жок, албетте, силикон клейди сатып алам.

“калдык эс тутумду” эң аз дегенде эки жолу окуугандан кийин гана түшүнүү мүмкүн. Биринчи жолу окуу, бул биздин эс-тутумдун эң түбүндөгү эмне калган болсо, ошолор. Советтик мезгилде жашап калган адамдардын ар биринин, көпчүлүк учурларда, үй-бүлөлүк купуя эс-тутумунда жашырынган – күч менен жашоо образын өзгөрткөн жаракаттар, репрессиялар, депортациялар, ачарчылыктар.

Экинчи жагынан калдыктар дегенибиз – бул адам ишмердүүлүгүнөн калган нерселердин бардыгы, күндөрдүн көбүгү. Көпчүлүк азыркы адамдар үчүн калдык дегенибиз

Ашаршылык. Балдар. 2018

Атайын отурукташуучулар 1930-чу. 2018

бул пластик, өзгөчө пластик баштыкчалар. Адам бир пластик баштыкчаны колдонгондон кийин, бир нече сааттан кийин, аны жөн эле ыргытып салат. Көпчүлүк убакта пластик баштыкчалар кайра иштетилбейт, жана жер астында жүздөгөн жылдар бою кала берет, алар чирип, топурак менен аралашып кетпейт. Мен алардын тривиалдуулугун кайра ойлоноштуруп, алардын эфемердик кооздугун кылымдарга сактаганга аракет көрүп жатамын.

Менин жасап жаткан иштеримдин маңызы, жашырылып коюлган эс-тутумду көрүнүктүү жерге алып чыгып, жана аны биздин пластик жашоо ишмердүүлүгүбүздүн калдыктары менен бирге баалуулук жана кооздук катары дайындоо.

ЗУЛАЙКА КӨЗҮН (ПОСТ) КОЛОНИАЛДЫК ОРУСИЯДА АЧЫП ЖАТАТ

Кириш сөз

Мен бул макаланын чоң бөлүгүн 2018-жылы Гүзель Яхинанын “Зулайка көз ачып жатат” деген китебин окугандан кийин жазган элем. Мен татар болбогондон кийин, колониалдык логиканы өрчүтүп, бул китеп тууралуу бирдемелерди жаза аламбы деп ойлонгуча, бул текст үстөлдүн үстүндө жаткан. Китеп тууралуу сериал жарыкка чыккандан кийин, бул китептин айланасында кайрадан талкуулар башталды. Генрих Бёлл атындагы фонддун Москва бөлүмүнүн кызматкери Нурия Фатыхова, өзүнүн Фейсбуктагы баракчасына төмөндөгүдөй жазуу жазды: “Эгерде антиколониалдык практика менен алектенгиңиз келсе, анда СССР элдеринин улуттук адабиятын өзүңүз үчүн ачып караңыз. Алар өтө аз, ошол эле учурда сонун деп айтууга да болбойт. Бирок, ал жерден чындыкты тапса болот. Бирок НКВДсыз татар кызы эч качан көзүн ачмак эмес жана сонун турмушта жашамак эмес деп бизге айткысы келген пропагандалык бокту эмес, жакшы фильмдерди да көрүңүз. Ишенип коюңуздар, менин чоң энелерим НКВДсыз эле бактылуу болушкан. Бирок, аларга эч ким ал бактылуу турмушту кайтарып берген эмес, ал үчүн эч ким кечирим сураган да эмес. Татарстандан фильмди экрандаштырууга катышуудан өтө көп актрисалар баш тартышканын айтып коюу абзел. Алардын мындай кадамга барышына жүйөөлүү себептер бар эле”.

Бул постту жана китеп, сериал тууралуу бир нече мактоо пикирлерин окугандан кийин, мен өзүмдүн материалымды жарыялоону туура көрдүм. Менин бул макалама СССРдеги татар аялдарынын абалын толук кандуу тарыхый анализдөөгө жана Гүзель Яхинанын китебин филологиялык жактан талдоого ээлик кыла албайт. Ошол эле учурда мен, бүгүнкү татар маданияты үчүн эмне маанилүү экендиги жөнүндө татар элинин өкүлү эместигимден улам толук укуктуу айта албаймын. Менин болгон мүмкүнчүлүгүм, – бул текстке карата пост-жана деколониалдык теориянын көз карашы аркылуу карап көрүүнү сунуштоо. Бул макала – нөлдүк чекиттен болгон көз караш. Бул – талкууга болгон чакыруу.

Виктория Кравцова,
Изилдөөчү.
Санкт-Петербург жана
Берлин шаарларында
билим алган.

Модернизациялоо жөнүндөгү жомок

“Зулайка көзүн ачып жатат. <...> Терезенин ары жагында кылтыйып — январь айынын бороонунун үңкүлдөп онтогону угулат. Бирок жылчыктардан шамал кирбейт — Муртазага рахмат, суук башталганга чейин эле терезени жамап-жаскаган. Муртаза — жакшы кожоюн. Ошондой эле жакшы күйөө. Ал эркектер тарапта калдыр-шалдыр жана таттуу уйкуда. Таң алдында — өтө терең уйку болот, катуу укта. Жетишет. Алла-таалам, ойлогонумдай болсун, эч ким ойгонбосун”.

2015-жылы жарыкка чыккан Гүзель Яхина-нын романы ушинтип башталат. Китепте татар кызы Зулайка тууралуу айтылат, ал советтик коллективизация мезгилинде репрессиянын башка курмандыктары менен бирге Сибирге айдалат. Ангаранын жээгинде Зулайка экинчи жашоосуна ээ болот — бардык айыл тургундары үчүн аңчылыкка чыга баштайт, көз карандысыздыкка жетишет, уулун төрөйт жана ошондой эле кызыл армиячы Иван Игнатов аттуу сүйүүсүнө кабылат. Китептин аягында Зулайканын кайрадан “көзү ачылат” — бул жолу, уулун Сибирден Санкт-Петербургда, андан соң Парижге узатып чыгат, ал жерден баласы сүрөтчү болуп чыгат. Ааламды тегерете кыдырган Юзуфка убакыттын айлампасына түшкөндөй сезилет: четки аймактан борборго жасаган жол, “экинчи” дүйнөдөн “биринчи” дүйнөгө секирик — бул деген өтмүштөн келечекке болгон кыймыл. Юсуфтун жөнөгөнү, анын энесинин татарлардын “салтынан” советтик “модерндүүлүккө” өтүү жолунун аякташы менен бүтөт, өспүрүм баланын аты-

нын өзгөрүшү менен бекемделет — апасынын сүйгөнү Игнатов, НКВДнын комиссары, бала үчүн документтерди жасайт, анда анын атасы — Муртаза татар эмес, а орус Игнатов, ал эми аты болсо Юсуф эмес, Иосиф деп аталат.

Роман жомокту эске салат — анын персонуна советтик чыгармалардын беттеринен чыгып келгендей элес калтырат: кызыл армиячылардын одоно эмес, бирок, чыккыган идеалдуу типаждары, тыкылдап турган жана жардамга муктаж интеллигент аялдар, караңгы жана партирхалдуу татар кыз-келиндер. Мүмкүн, так ошо өзүнүн жөнөкөйлүгү менен китеп Орусияда жана жакынкы орус тилдүү чет өлкөлөрдө болуп көрбөгөндөй популярдуу болгондор. Китепти орусиялык өкмөткө оң көз карашта болгон медиалар макташып, Гүзель Яхина өлкөнү түрө кыдырып чыкты, “Адабият жылы” сайты бул жазуучу аял тууралуу макалалары менен тездеп чыгып жатты, анын тексти Тоталдык Диктант үчүн тандалды. Роман көптөгөн жакшы ой камтыган рецензияларга татыды. Китептин мукабасында Людмила Улицкаянын “Тозоктогу сүйүү жана сезимталдык” аттуу цитатасы келтирилди, ал болсо, “жаш” жазуучу Яхина үчүн “чоң адабият” дүйнөсүнө жол ачып берүүчү болуп калды. Колдоп чыккан рецензиялардын кээ бир авторлору романды “аялдардыкы” деп аташты, ошентип алар анын жөнөкөйлүгүн “актаганга” аракет жасашты. Зулайка “батыш” медиасы тарабынан оң каралып — китеп тууралуу өзгөчө кубануу менен мисалга, New York Times жана Frankfurter Allgemeine жазышты. Эмнедендир, китепке сын мамилени чет

өлкөлүк китеп окурмандарынан күтүү таң калаарлыктай көрүнөт, себеби, СССРдин тарыхын алар жакшы биле беришпейт: “Азыркыга чейин мен дайыма татарлар менен казактарды алмаштыра берчүмүн — дейт, кошунам сүйлөшүүгө аралашып жатып. Себеби, алар дагы, тигилер дагы кылычтар менен бийлешет. Эми болсо, ушул жолугушудан кийин, мен эч качан аларды алмаштырбаймын...” — деп китептин Германиядагы бет ачаары тууралуу жарыяланган макалада цитата келтирилет. Андан тышкары, китептин чет өлкөлөрдөгү бет ачаарлары, эреже катары, мисалы, Берлиндеги Орус Үйү сыяктуу Орусиянын мамлекеттик институттарына тиешелүү аянтчаларында өтөөрүн эске алуу зарыл.

Мамлекеттик медианын активдүү колдоосуна ээ китеп тууралуу эмне десек болот, андагы татарларды репрессиялоо жана сталинизм, сүйүү баянынын фону болгондон башка эмне кызмат кылат? Мүмкүн, сюжеттин логикасы орусия өкмөтүнүн программасына каршы келбейт жана советтик империалдуулукту көтөрүп чыгуунун тарыхый эс тутумунун өз парадигмасын түзүүгө ылайыктуу болгондой. Китеп тууралуу чыккан “борбордук” сындардын арасында терс сындар дагы болду — негизинен китептин адабий сапатынын төмөндүгү үчүн сындап жатышты, кээ бир учурларда “Зулайканын” ийгилигин китеп колдоп жаткан саясий долбоор менен дагы байланыштырып жатышты. Яхинанын кийинки китеби болгон “Менин балдарым” да, ошондой эле сын-пикирлерге кабылган. “Борбордук” сынчылар, ошол эле учурда, романдын дагы

бир маанилүү аспектинде көңүл бурушкан жок: бул жерде сөз жөн эле сталин репрессиялары тууралуу болгон жок, ал жерде ал репрессиянын Татарстандагы аялдардын тагдырына тийгизген таасири жөнүндө болуп жатат.

(Пост) Колониалдык Орусиядагы Зулайка

Марина Юдкевич өзүнүн пикиринде Игнатов менен Зулайканын ортосундагы мамилени Татарстан менен федералдык борбордун мамилеси менен салыштырган. Чындыгында, Москвадан анчалык алыс эмес жайгашкан Татарстан көптөн бери Россиянын диний жана этникалык толеранттуулугун көрсөтүү үчүн “үлгүлүү” аймак катары саналып келген. Эгерде падышалык Орусияда аймак кандайдыр бир деңгээлде эркиндикке ээ болуп келген болсо, Октябрь революциясынан кийин улуттук маданият менен дин катуу репрессияга туш болгон. Татар элин коллективдештирүү жана депортациялоо — бул моюнга алынбай калган кылмыш жана ойлонулбай жасалган жаракат, ал жаракат советтер союзунан калган башка “улуттук республикалардын” — учурда Орусия Федерациясынын курамына кирбеген көз карандысыз өлкөлөрдүн аял өкүлдөрүнүн да жаракаты.

СССР таркагандан кийин Татарстандын калкынын 60%нан ашыгы суверенитет үчүн добуш беришкен. Бирок, республика Владимир Путин бийликке келген мезгилден кийин, улам-улам кесилип, кертиле берген кичинекей деңгээлдеги автономияга ээ болгон. СССР таркагандан кийин Татарстанда дин менен улуттук маданиятка болгон кызыгуу болду.

Бул жерде, Орусиянын башка кээ бир аймактарындагыдай эле, өзгөчө күчтүү каршылык көрсөтүү тил реформасына байланыштуу күчөгөн, улуттук тилди үйрөнүү факультативдик деңгээлге көтөрүлгөн. Орусиянын (нео) колониалдык саясатынын шарттарында улуттук жана этникалык маселелер өзгөчө сезимтал темалар бойдон калууда: татар иденттүүлүгү көпчүлүк учурда орус “башкаларына” же кряшендерге — татар-христиандарга карата мамилеси боюнча оппозиция катары түзүп келет. Ошол эле маалда, Москва ар дайым “орустар менен татарлардын бир үй-бүлөдө” кылымдар бою гармониялуу жашоосунун көрүнүшүн түзүүгө аракет жасоодо, ошол эле учурда борбордоштурулган жана жууп тазалаган улуттук реформаларды жүргүзүүнү улантууда. Маданий азыктар мындай логиканы колдоодо. “Татнефть” корпорациясы тарабынан каржыланган “татарлардын кыскача тарыхы” подкастында, ошол жерде да Яхинанын китебинен цитаталар келтирилген, анын чыгармасы боюнча тартылган сериалдын башкы каарманы Чулпан Хаматова орустар менен татарлар, бири-бирисиз жашай албай тургандыгы жөнүндө айтып берет. Ошондой эле “биримдикти” колдоо максатына Зулайка да кызмат кылат.

Мадина Тлостанованын айтымында, Орусия — бир эле убакытта колонизациянын субъекти жана объекти, “эки жүздүү империя”, “батышка” карата мамиле боюнча өзүн бир эле мезгилде “башкача” сезген жана ошол эле учурда анын колониалдык жана империялык “жоруктарын” так кай-

ра ошолордой жасаган өлкө. Колониализм колонизатордун жергиликтүү тажрыйбаларды “артта калган” катары аныктап, ал эми өзүнүн жекече тажрыйбасын — элдерге жана табиятка жасаган ташбоор жана экстративтик мамилесин актоо үчүн “цивилизациялуу” катары сыпатташат. Азыркы заманбап Орусиянын ушундай дискурсунун мисалы катары — Шиес станциясындагы полигондун долбоорун айтсак жетиштүү. “ЭкоТехноПарк” компаниясынын промо-видеосунда ачык, түз текст менен эле таштандынын максаты — алыскы аймактагы цивилизацияга жете элек жашоочуларына таштандылар менен “заманбап” мамиле кылуу ыкмасын үйрөтүү үчүн Москванын таштандыларын алыска ташытпаш деп айтылат. Учурдагы заманбап Орусиянын карама-каршы колониализми өзгөчө, орус эместер жашаган, айрыкча мындай көрүнүштөр — мусулмандар жашаган аймактарда көп байкалат. 2000-жылдардын башынан бери өлкө исламды террорго теңөө менен глобалдуу трендди колдоп келет, жана өлкөнүн ичиндеги кээ бир улуттардын маданий жана тилдик автономиясын кысууга алып жатат. Ошол эле маалда (советтик адаттар боюнча) маданий жана диний ар түрдүүлүк жарыяланып келет. Бирок, керек болсо, ошол көп түрдүүлүктүн көрсөткүчтөрү дагы колониалдуулуктун ачык эле белгисин элге таңуулоодо — федералдык каналдын улуттук республикалар тууралуу фильмдери менен репортаждары империянын борборунан периферияны көздөй Эдвард Саиддин көз карашы менен көрсөтүлөт.

“Улуттук жазуучу”

Китептин кириш сөзүндө Яхина кош маданияттын өкүлдөрү болгон, империяда жайгашкан этностордун биринин өкүлү болуп, бирок, орусча жазган үкмүштүү жазуучулардын плеядасына салыштырылат. Фазил Искандер, Юрий Рытхэу, Анатолий Ким, Олжас Сүлейменов, Чыңгыз Айтматов... Бул салыштыруу азыркы жана советтик саясатчылардын улуттук маданиятка карата мамилелери бир тараптуу позитивдүү катары көрсөтүлөт. Ага карабай, СССРде, улуттар бир эле мезгилде тазалануу менен жана кайра түзүлүп, “улуттук” жазуучу мамлекеттик долбоордун алга коштоп жүрүүчүсү катары, ошол эле учурда өз элинин жамааттык жаракатын алып жүрүүчүсү катары империянын ичинде жашаганга мажбур болгон. Гузель Яхина — колониалдуулуктан кийинки мезгилдин жазуучусу эмес. “Классикалык” колониалдуу мезгилден кийинки катта тилдин гибридизациясы жана маданий артефактар жана элестетилген географиялардын тездик менен өзгөрүшү борбор менен перифериянын бинардык логикасын “аралаштырып салат”. Яхинанын китеби мындай логиканы кайра жаратат. Ошол эле учурда, советтик “улуттук жазуучулардын” китептери да ушундай эле максатка кызмат кылган. Мындай болгондон кийин, Яхина — чындыгында, алардын “жаңы версиясы”, анын чыгармачылыгы аркылуу орус мамлекети өзүнө пайдалуу болгон улуттук, этникалык жана маданий “көп түрдүүлүктүн” репрезентациялоо формасын таңуулайт.

Зулайканын тексти менен “модернизациялоо аркылуу эркиндикке” деген риторика баш

<https://rg.ru/2020/04/21/serial-zulejha-otkryvaet-glaza-pobil-meskalco-rendov.html>

багып жатат. Татар кызы советтик модерн келгичекти, ал аны келечекке карай алып жөнөгөнчө, караңгы патриархалдуу дүйнөсүндө кайгыга чөгүп олтурат, мына, эми аягында, ал “чыныгы” аялга айланды, ал эми анын уулу “батышка” — алгач Петербурга, андан ары Европага барганга мүмкүнчүлүк алат. Колониалдуулук сюжети боюнча эки анжы болуу ою тууралуу сөз болбогон учурда да, “борбордогулардын” сын пикирлери көзгө көрүнбөдү. Мүмкүн, анын себеби, мамлекеттин борборлоштурулган логикасына каршы келбеген пост- жана деколониалдык аракеттер,

орусиянын адабий жана маданий сынында кеңири тараганга мүмкүнчүлүк ала албады. Ошол эле учурда, колониалдуулуктан кийинки сөздүктө Татарстан менен Казакстандан келген авторлордун пикирлеринин арасында бар экендиги талашсыз.

Миляуши Хабутдинованын рецензияларынан ар тараптуу цитаталарында, тилекке каршы, оригиналынын түп нускасын табуу мүмкүн болбосо да, китеп, “псевдо-татар колониалдык романынын арзан үлгүсү” катары сүрөттөлгөн. Зира Наурзбаева жана Зауре Батаевалар Зулайканы — бул советтик бийлик, тактап айтканда, сталиндик репрессиялар тарабынан атайын түзүлгөн жасалма конструкция, мунун аркасынан татарлар “караңгы диний өтмүшүн” басып өтүп, алардын алдында заманбап илимий билимдерге жана дүйнөлүк маданиятка кенен жол ачат — ошол эле учурда артта калган элдерди алардын салттарынан, жекечеленген негиздемелеринен баш тартууга байланышкан ошол же башкача негизде китеп экзогендик модернизацияны актайт. Альфрид Бустановдун пикири боюнча, Зулайканын образы кайталанма, аны башкаруу мүмкүн жана өзүн европанын чордонунда сезгендигине карабастан провициалдуу.

Сөзсүз, Яхина өзүнүн “жердештеринен” колдогон рецензияларды алган: жазуучунун “кичинекей каталарына” көз жумуп кое беришет, себеби, ал республиканы, улуттук деңгээлде, керек болсо, ааламдашуу деңгээлинде, республикалык адабий биримдикти “провинциалдуулук” деңгээлинен көтөрүп, андан ашып өтүп таанытып жатат. А бирок,

Татарстанда китепти жактырбагандай кабыл алышты. Жалпы каршы сынга кабылган жагы бул татар улутун тескери көз караш менен дүйнөгө алып чыкты жана Яхинанын “орусташтыруу” долбоорун колдогондугу болду. Андан тышкары жазуучунун татар маданиятын жана тилин жакшы билбегендиги жана тарыхый туура келбестиктердин орун алгандагын сындашты, — мисалга, НКВДны сүрөттөп бериш үчүн “кызыл ордолуктар” терминин колдонгондугун сынга алышкан.

Кызыктуу жери, кээ бир тескери пикирдеги рецензиялар автордун гендердик иденттүүлүккө көңүлүн өзгөчө бургандыгына маани беришип, керек болсо, мизогиниялык мүнөздө экендигин белгилешет. Татарстандын белгилүү маданият таанучусу Вахит Имамов, мисалга, “жакшы” китеп жазуу үчүн аял кишилерге “жакшы акыл жетишпейт” деп эсептейт. Башка автор Яхинанын көйгөйлөрүнүн тамырын аны “баштары айланып калган, ар түрдүү феминистикалар” тарбияга алышкандыгынан көрөт. Дагы кыйла таразаланган позициялар бар, мисалга, Альфрид Бустанов “симулякр-Зулайкага” татар интеллигенциясынын өкүлү, “модернизациялоо” үчүн салттардан баш тартпаган — Зайнап Максудованы карама-каршы коет.

Зулайка жана универсалдуу “аялдар” тажрыйбасы

Зулайканын феминизмге кандайдыр бир тиешеси барбы? Яхинанын өзү болсо, анын китеби “паранжаны ыргытуу же феминизация” тууралуу деп эсептейт. кайсы бир рецензияда бир сынчы менин романым “Чыгыштагы аял-

дын өзүнөн кантип паранжаны ыргытканы” жөнүндө экенин жазды дейт Яхина. Албетте, бул китеп аял жөнүндө, өзүн таап тааныгандыгын паранжаны ыргытуу же керек болсо, феминизация менен далилдеген аял тууралуу. Феминизмди жазуучу бүгүнкү күндө актуалдуу маселе деп эсептебейт, себеби, аялдар Орусияда “мурда эле эмансипациядан өтүшкөн”. “Менин, ‘Зулайка көзүн ачып жатат’ деген биринчи романымды феминистик деп эсептешет, мен ага жакшы эле караймын”, — деп айтат Гузель Яхина. Анткени, аялдар Орусияда “мурда эле эмансипацияланышкан”.

Мындай позиция феминисткалардын советтик тарых тууралуу айткандарына каршы келет. Советтик аялдар ошол мезгилде, чындыгында, өтө чоң укуктарды алышкан, ал укуктардын кээ бирлерин бүгүнкү күндө уруш менен кармап калчудайсың, — өзгөчө мамлекет аялдарга бекер социалдык камсыздоону сунуштабаган АКШ сыяктуу кээ бир өлкөлөрдө. Бирок, советтик эмгек рыногуна аялдардын чыгышы эркектердин коомдогу ролунун өзгөрүшү менен коштолгон эмес, бул болсо аялдар үчүн жумуш жана үй-бүлөлүк түйшүктөр болуп эки эсе жүк артылгандыгын билдирет. СССРде эч кандай сексуалдык билим берүү болбогондой эле маскулиндүүлүккө эч кандай сын көз караш болгон эмес.

Аялдарга карата СССРдин саясаты “орусташкан” жана “орусташкан эмес” аймактарда бири-биринен айырмаланып турган. Юрий Слэзкин жазгандай, колонизациянын бардык долбоорлорунда аялдарга карата мамиле, “цивилдүү адамдан” “жергиликтүүлөрдүн” ай-

ырмасын конструкциялоонун чечүүчү элементинен болгон. Колониалдык империянын белгилерин алган Советтер Союзунун идеологдору, алар дагы гендердик саясаттын “жаркыраган келечегине” кеткен жолдогу ролун баса белгилешкен — “улуттук республикалардагы” советтик бийлик кулчулукка кабылган “Чыгыштагы аялдарды” кулчулуктан бошотуу чакырыктары менен бийликке келген. Албетте, Борбордук Азияда патриархаттык салттар бар болгон (бирок андай көрүнүш СССРдин бардык аймактарында, ошол эле Борбордук Орусияда дагы болгон) — мына ошондуктан, жергиликтүү аялдар Советтер Союзунун гендердик саясатына каршы чыгышпастан, колдогошкон. Бирок, ошол мезгилди “цивилдешкен” дүйнөнүн өкүлдөрү “салт тарабынан эзилген” аялдарды куткаруу логикасына ылайык сүрөттөдө, бул “конфликттин” кайсы “тарабында” болушпасын жергиликтүү баардык аялдардын тажрыйбасы жокко чыгарылып калат. Мына ошондой “жокко чыгарууга” Яхинанын дагы чыгармасы түрткү болууда.

Советтер Союзунан тышкары, “Чыгыштын аялдарын бошотуу” дискурсу өзүнө курал катары колдонууга америкалык Экинчи толкундун “ак” феминистери алган, алардын үндөрү азыркыга чейин кээ бир феминисттердин, ошондой эле “аялдардын” жана “гендердик” программалардын, өкмөттүк эмес жана эл аралык уюмдардын риторикасында жаңырып жатат. Ага карабастан, бүгүнкү феминизм “башка” аялдардын — мурдагы колониялардын өкүлдөрү, түстүүлөр жана каралардын, мусулмандардын, кедейлердин, башка

денелер менен, гетеросексуалдуу эместердин үндөрү менен толукталууда. Феминизм мындан ары, нөлдүк точкадан кабыл алынуучу дүйнө катары универсалдуу субъекти өзүнө камтыбайт. “Биз бардыгын бир убакта айтпай туруп, ‘аялдардын укуктары’ тууралуу сөз кыла албайбыз”, – дейт Леся Прокопенко, гендердик дискриминациянын экология, расизм, колониализм, жакырчылык көйгөйлөрү менен байлашын констатациялап жатып.

Эгерде Зулайканы интерсекционалдык же постколониалдык феминизмдин көз карашынан карай турган болсок, советтик улутту жок кылуу-кайрадан түзүү долбоорун колдоп эле тим болбостон, аялдын универсалдуу субъектисинин, татар маданияты бир гана репрессиялык, ал эми советтик маданият болсо бир гана куткаруучу караты кабыл алынган, “Чыгыш аялдарынын эмансипациясын” бир тараптуу процесс катарындагы позицияны кайрадан жаратат. Автор менен болгон интервьюда эмансипациянын нарративи китептин борборунда экенини тастыктайт: Башкы каарман, татар дыйкан кызы Зулайка, караңгы жана бардык жагы чүмбөттөлгөн, Аллахка, патриархалдуулукка, ата-бабалардын салттары менен жашаган “үй ээлерине”, рухтарга гана орун берилген чакан дүйнөдө жашайт. Ал ошол жерде, эгерде мындай абалдан аны азыркы заманга алып келген кырдаалдар пайда болбогондо орто кылымдардагыдай жерде, андан ары да жашай бермек.

Бул жомоктоштурулган аң-сезимди аттап өтүү тууралуу баян. Романдын башында Зулайка жабык, аянычтуу, бирок өзүнө түшүнүк-

түү дүйнөдө жашайт. Ал ата-бабалары, чоң энеси, апасы мурда кандай жашаган болсо, ошентип эле жашайт. Анан эле бир заматта көнүп калган жеринен суурулуп чыгып, өтмүштөн азыркы учурга, таптакыр башкача мыйзамдары менен иштеген чындыкка жайгашат.

Романдын колониалдуулугуна дагы бир жолу көрсөтүү менен Яхина, Зулайка —Татарстандан Сибирге көчүү менен мейкиндикте гана жер алмаштырбастан, убакытты да “Орто кылымдардан азыркы учурга”, “өткөн мезгилден бүгүнкүгө” алмаштырат.

Локалдык спецификаны өчүргөн китептин универсализми, Яхина үчүн Зулайка татар аялдары тууралуу эмес, бирок “бардык аялдар тууралуу”, “орус эркеги тууралуу эмес, бирок бардык эркектер жөнүндө” экендигинде. Зулайка — “жөнөкөй адамдын” баяны, — деп айтат Яхина башка бир интервьюсунда. Бүгүнкү күндө, дүйнөдө, этникалуулук да, раса да, гендер дагы бардык тарабынан дискриминациялоо үчүн шылтоо болуп жатса, “жөнөкөй адам” тууралуу сүйлөш мүмкүнбү? Интерсекционалдуу феминизм бир жактуу жооп берет — жок. Универсалдуу субъект жок нерсе. Постсоветтик мейкиндиктин аймактарында, постколониалдуу улутчулдук “кайра жаралып жаткан” диний жана этникалык иденттүүлүктү “Батышчыл” же “колониалдык” деп саналган патриархаттык эмес гендердик моделдер менен каршылашууга алып келет, ага критикалык жана рефлексивдүү мамиле кылуу, аялдар тууралуу эмнелерди жана кандай нерселерди сүйлөбөйлү, өзгөчө маанилүү.

Постскриптум

Татар аялдар (жана башка баардык аялдар), ар кандай боло алат, ал эми улуттук салттарга кызыгуу жана урмат көрсөтүү “агартуудан” сөзсүз эле баш тартуу эместир (Зайнап Максудованын мисалын эстеп көрөлүчү) жана керек болсо, феминизмди, (мисалга, акын Динара Расулева жана Генрих Бёлл атындагы фонддун кызматкери, Sh.e платформасынын түзүүчүсү Нурия Фатыхова, алар өздөрү феминистер да, татарлар да экендигин баса белгилешет). Ар бир салтта патриархаттык дагы, эмансипатордук дагы, колдоочу элементтер дагы бар. Дүйнө жүзүндөгү “ак” эмес феминистер өзүндүн маданиятыңды, тилиңди, тарыхыңды өчүрбөй туруп, трансформациялап, керексиз тарабын ыргытып салып, керектүүсүн калтырса боло тургандыгын далилдеп келишет. Расизм жана дискриминациялардын логикасы эски СССР мейкиндигинде АКШ, Европа же Латын Америкасына караганда башкача иштесе дагы, постсоветтик феминисткалар (жана ошондой эле өздөрүн феминист катары эсептебеген коомдун башка өкүлдөрү дагы) татар, бурят, кыргыз, чечен аялдарынын тажрыйбасы орус аялдарынын тажрыйбасы менен бирдей эмес экенин (жана белорус, украин аялдарыныкындай эмес экенин, а бирок бул жерде дагы колониалдык баскынчылык жана дискриминация тарыхы бар) эсине түйүп алуусу абдан маанилүү.

Орусия империясы жана СССР өз өлкөсүндө жайгашкан элдерге жасаган баскынчылыгынан азап жеген элдердин жаракаттарын жарыя кылуу, ошол эле нерсени бүгүнкү

күнгө чейин улантып келе жаткан басым жасап жаткан Орусиянын абалы — учурдагы заманбап “русофондук” адабияттын таалуу милдеттеринин бири. Зулайка — албетте маанилүү китеп, себеп дегенде, мындайды иштеп чыгуу үчүн импульс катары кызмат көрсөтө алат. Бирок, көптөгөн китеп окурмандарына жана сериалдын көрүүчүлөрүнө Игнатов менен Зулайканын окуясы менен таанышуу Орусиянын аймактары менен борборунун арасындагы мамилеге карата сын көз караштын өнүгүшүнө алып келбейт, тескерисинче, учурдагы алардын статус-квосун сактоонун тууралыгына ишенимди күчөтөт. Көйгөй тууралуу эскертип коюу жетиштүү эмес — ошону айтып жаткан адамдын позициясы маанилүү. Мен, китеп текчемде Зулайка менен бирге, “орус” каарман “универсалдуу субъект” сыпатында катышпай, бирок постколониалдуу оптика феминистик оптика менен туш келип, окурмандардын интерсекционалдык сезимдерин түптөгөн китеп жаткандыгын аябай каалайт элем.

Макаланын түп нускасы syg.ma порталында 10.05.2020-жылы жарыяланган.

Кulyшат Медетова.
Философия илимдеринин доктору, Л. Н. Гумилев атындагы улуттук Евразия университетинин Философия кафедрасынын профессору.

ТОПОНИМИКА ҮЧҮН КЕЙСТЕР

Топонимикалык аталыштар, ошондой эле кайра атоолор күндүн саясий конъюктурасы менен байланыштуу экени күмөнсүз. Мына ушунда ар түрдүү топтордун арасында эски советтик айыл жерлериндеги көчөлөрдүн жаңы жана эски аталыштары үчүн “кармашканында” өзгөчө драматизм бар. Сөз тарыхтын көз жеткис тереңдиги тууралуу болуп жаткандай көрүнөт, эгер бул темага мындай жакыныраактан карасаң, ага болгону эле жүз жылдан ашпаган убакыт өтүптүр. Колониалдык саясаттын, советтик практиканын жана постсоветтик ревизиянын ребусунан караганда жүз жыл.

Ушул кыска макалада Казакстанда качан, кандай контексте казак аталышындагы көчөлөрдүн пайда боло баштаганы, алар жетиштүүбү же аша чабыштыбы, ким биринчи болду, кимдер деги эле аталыштарга ээ болушу мүмкүн, аталыштардын жаңы иерархиясы түзүлө баштадыбы, мына ошолор тууралуу сюжеттер топтолду.

Астана, алгач Акмолинск (1862)– Целиноград (1961) – Акмола (1992) – Астана (1998) жана аягында Нур-Султан (2019) аталып калды.

Астана шаардык архиви тарабынан академиялык эксперттерди тартуу менен даярдалган жана басылып чыгарылган “Астана шаарынын көчөлөрү” (2009) маалымат китепчесинде, “көчөлөр алгач качан өз аталыштарына ээ болушкан, так такталган жок, аларга байланышкан документтер табылган жок” деп көрсөтүлгөн¹. Баштапкы аталыштар боюнча документтердин жоктугуна карабастан, шаардык борбордук архивде биринчи аталыш өзгөртүү тууралуу документтер сакталып калыптыр. Бул документтер Октябрь революциясынын 3-жылдыгын майрамдоого байланышкан экен.²

Документте көрсөтүлгөн 25 көчөнүн аталыштарынын ичинен, атап айтсак: Степная, Новая, Церковная, Училищная, Мало-Базарная,

¹ Елорда көшелери тарих шежіресі. Астана шаарынын көчөлөрү. Сурап-билүү маалыматы. Астана шаарынын мамлекеттик архиви. 2009. С. 13.

² 1920-жылдын 16-ноябрында Акмола шаардык уездинин жыйынын Президиумунун №70 протоколу менен бекитилген, 7-пункт.

Большая Базарная, Хлебниковская, Татарская, Береговая, Мечетная, Акмолинская, Южная, Набережная, Управская, Мещанская, Крепостная, Думская, Соборная, Гостинодворская, Торговая, Центральная, Старая, Больничная, Станичная, Чернобродская – казак тилинде бир дагы аталган көчө болгон эмес.

Көчөлөрдө чиркөө, мечит жана башка объектилердин жайгашышына байланыштуу функционалдык көрсөтмөлөр такталып коюлган, бирок, архивдик документтеги көчөлөрдүн аттары жалаң орус тилинде берилген, ошондуктан орус тилиндеги Чернобродская көчөсү “Караоткель” деген мурда чеп, кийин Акмолинск шаары болгон бүт ошол аймактын аташындагы казак топонимиби же жокпу бир гана болжолдосо болот.

Советтик бийликтин орногонунун үчүнчү жылдыгына карата сунушталган жаңы аталыштардан төмөнкүлөр көрсөтүлгөн: Урицкий, Троцкий, Ленин, Коммунистическая, Пролетарская, Карл Маркс, Октябрьская, Интернациональная, Вахитов, Коротков, Кускова, 25-е Октября, Гражданская, Свобода, Коммунальная, Первомайская, Луначарский, Бухарин, Республиканская, Народная, Красноармейская, Коширин, Зиновьев. Бул тизмеде да казак тилиндеги аталыштар жок.

Башкача айтканда, башта, көчөлөрдүн аталыштарында “жалпы союздук” аталыштар

көптүк кылган, казак аталыштары болсо, атайын каталар менен жазылып калган. Ономастикалык адабиятта мындайды –атайын көрсөтмөлөрдү жардамы менен гана түшүнүүгө мүмкүн болгон топографиялык каталар деп аташат. 1971-жылы чыккан, Казак ССРиндеги географиялык аталыштарды орусча берүү көрсөтмөлөрүндө минтип жазылган:

“Келип чыгышы боюнча казакча аталыштар транскрипцияда азыркы казак жазуусуна жана айтылышына ар түрдүү казакча булактардан казак тилинде берилет. ...Эгерде казак тилиндеги булактарда табуу мүмкүн болбой калганда, карталарда жана башка басылмаларда бирдей образда бекитилип жана кабыл алынган авторитеттүү картографиялык жана башка булактардагы аталыштардын орус тилиндеги формасы берилет”³.

А эгерде, өткөн кылымдын 30-жылдарындагы кириллицага өтүүнү эске ала турган болсок, анда бардык негизги картографиялык булактардагы маалыматтар колониалдык бийликтегилер тарабынан советтик мезгилге чейин жүргүзүлгөн, анда көрүнүп тургандай, орусча аталыштар казак топонимдеринин жазылыштарын орусча ыкмасын колдонушуп, аталыштар жалаң орусча жазылган. 1971-жылдагы көрсөтмөгө ылайык, Шубары району деп жазса боло бермек болсо, Целиноградда баары бир ал аталышты Чубары деп жазганды

³ Казак ССРиндеги географиялык аталыштардын орусча берилишин боюнча көрсөтмө. СССР Министрлер советинин алдындагы геодезия жана картография боюнча Башкы башкармалык тарабынан бекитилген. СССРдин бардык мекемелери жана ведомстволору үчүн милдеттүү. Казак ССРинин Жогорку Советинин Президиуму менен макулдашылган. Москва, 1971. 30-б.

уланта беришкен. Советтик ономастикада топонимдерди эки тараптуу айтылышын колдонуу казак жана орус тилдеринде аташ дээрлик көп колдонулган. Ал эми Акмола-Целиноградга карата бул шаар колониалдык саясаттын форпосту катары түзүлгөндүгү менен түшүндүрүлөт. Жергиликтүү топонимиканы каталар менен айтуу бул жөндөн эле эместигин, билип туруп, атайын колдонулган мамиле болгон.

“XVIII-кылымдын аягынан баштап, Орус империясынын жетекчилиги Казакстандын аймагын колонизациялоо процессин башкаруу мүмкүн жана керек экенидигин түшүнө баштайт, жана географиялык аталыштарды өзгөртүү менен элдин эсиндеги тарыхый ээленген аймактардын аталыштарын унуткузуп, Орус империясынын чегин кеңейтүүнү фиктивдүү түрдө гана жүргүзбөстөн, реалдуу түрдө бул ишке киришүүнү баштоо жана “чоң орус улуту” долбоору тууралуу ойлонууга убакыт жетти деп аракеттерди жүргүзө баштаган. Башында, албетте, мурдагы топонимика сакталып турду, бирок, убакыт өткөн сайын алар орус аталыштары менен алмаштырылып, бирок, бул жерде да калктуу пункттардагы аталыштарды өзгөртүүнүн жалпы эрежелери жок эле. Бир канча топонимикалык ыкмалар колдонулган, эгер Казакстандын XVIII-XX- кылымдын

башындагы аймактык картасын карасаңыздар, аларды христиан ыйыктарынын аттары менен бекемделгенин көрө аласыздар (Ыйык Петр жана Павелдин чеби – Петропавловск, Георгиевская, Сергиевская ж.б.у.с).⁴

Советтик мезгилдин жалпы тарыхы саясий лоялдуу персонаждарды туруктуу тандоо жүрүп тургандыгы тууралуу фактылардын көптүгү жөнүндө бизге белгилүү. Акмолодо Троцкий, Сталин, Зиновьевдин жана башкалардын ысымдарындагы көчөлөр жок болгон. Керек болсо, Вагонная, Угольная, Береговая, Овражная аталыштарындагыдай көчөлөрдүн аттары саясий жактан нейтралдуу болсо да, жергиликтүү калк үчүн, постсоветтик мезгилде мындай аталыштар тескери коннотацияларды камтыган. Жазылышы жана айтылышы ыкмалары, идеологиялык дидактика – булардын бардыгы “жаттан келген” боло баштады. Өткөнгө карата мамилеге ылайык позиция түзүлүп, коюла турган аталыштар “дээрлик энциклопедиялардан” алынып, алар Казакстанга эч кандай тиешеси жок болчу. Бир респондент белгилегениндей: “Сакко жана Ванцеттинин казак маданиятына кандай тиешеси бар? Казакстанда ал италиялык анархистерди эч ким тааныбайт, жана алардын аттарына казакстандагы көчөлөрдүн аталыштары эмне үчүн ыйгарылышы керек”⁵.

4 Ксенжик Г. XVIII – к. башт. XX-к. Казакстандын топонимикасы жана тарыхый географиясы // <http://zhenis70.e-history.kz/kz/publications/view/191>

5 Борбордогу ономастиканын дискурсу. Хангельды Махмудович Абжанов менен интервью // Китепкана жарлыктары. КР УБАсынын Маалыматтык-аналитикалык, илимий-практикалык журналы.- Астана 3(03) 2018, Астана. 4-13-б.

Казакча аталыштагы биринчи көчөлөр качан пайда боло баштаган?

Акмолодо, мисалга, 1944-1948 жылдары Маншук Маметова, Амангельды Иманов, Ильяс Есенберлин, Абай Кунанбаев атындагы көчөлөр пайда болду (дал ушундай фамилияларын көрсөтүү менен) – бул “идеологиялык сертификациядан өткөн” улуттук баатырлардын аттары. 60-жылдары Целиноградда Кененсары көчөсү пайда болду (көчөнүн мурдагы аталышы Большая базарная, Карл Маркс болгон), Сакен Сайфулин, Алиби Жангилдиндин көчөлөргө аттары коюлду. Мындайча айтканда, саясий жылуулуктун шарапаты менен казак ысымдарынын айлампасы шаардык топонимика үчүн саясий ишмерлердин жана маданият ишмерлеринин эсебинен гана эмес, “советтик мезгилге” чейинки тарыхый мезгилдеги персонаждардын ысымдары менен да толукталып жатты. Мында гуманитардык илимдерде жана адабиятта ошол мезгилде болуп жаткан “улуттук” өзүн-өзү жазууну ысык эмансипациялоо да өз акыркы эмес ролун ойноду.

Топонимикадагы оттепель инвестицияларынын андан да мурдараак Казакстандын тарыхын изилдөө боюнча башталган. Мисалы, Ермухан Бекмаханов өзүнүн бир жыл мурда Москвадагы СССРдин Илимдер академиясынын тарых Институтунда жактаган докторлук диссертациясынын негизинде, “Казахстан XIX-кылымдын 20-40-жылдарында” (1947) монографиясын жарыкка чыгарат жана казактардан чыккан биринчи тарых илимдеринин доктору болуп калат.

Монография өзүнө Кененсары Касымов тууралуу бапты камтып, ал материалдар 1944-жылы жарыкка чыккан А. М. Панкратова жарыялаган “СССРдин тарыхына” киргизилет. Кененсары Касымовдун кыймылы тууралуу бапты башында “Казак ССР”, Кененсары Касымовдун кыймылы тууралуу алгач “Казак ССРинин тарыхына”, андан кийин Бекмахановдун монографиясына киргизүү Москвадагы жана Казакстандагы тарых илимий топторунда чоң резонанс жаратты.

Казак топонимдерине активдүү өтүүнүн жаңы этабы советтик мезгилдин интеллектуалдык акторлорунун акыркы советтик (кайра куруу) реабилитациясы мезгилинде башталат. 1989-жылдары казакстандык дээрлик баардык шаарларында алашордочулар Магжан Жумабаев жана Ахмет Байтурсыновдун ысымдары менен аталган көчөлөр пайда боло баштайт. Ошол эле учурда бул акторлор алгач искусство жана илимдин ишмерлери катары чыгып, кийин гана акыркы он жылдыкта алардын ишмердүүлүгүн саясий өңүттө кошулуп жазылган материалдар менен коштолуп жарыялана баштады.

Архивдик документтердин жана материалдардын 4 томдук топтомунда Алаш кыймылын реабилитациялоо аракеттери тууралуу советтик мезгилде эле иштер башталганын тактаган материалдар чыкты. А. Бектасов аттуу адамдын ишмердүүлүгү кызыгууну туудурат – мурдагы номенклатуралык кызматкер, 1965 – жылы пенсияга чыккандан кийин, “ачык каттарды”

жаза баштайт (белгилүү советтик жанр). Ал өзүнүн каттарында Ахмет Байтурсиновду, Жусупбек Аймаутовду, Шакарим Кудайбергеновду, Магжан Жумабаевди, Мыржакуп Дулатовду реабилитациялоо боюнча маселе көтөрөт.

Бул каттардын стилистикасында саясий штамптын аралашмасы поэтикалык жана эмоционалдык образдар менен коштолгон. Казакстандын Коммунисттик партиясынын (1976) 14 партиялык съездинин депутаттарына кайрылуу кылып, ал минтип жазат: “сиздер, Казакстандагы прогрессивдүү дүйнөнүн чокусунда тургандар катары..., менин биздин элдин жүрөгүнүн так ортосунан орун алган гумандуу маселе менен сиздерге кайрылып жаткандыгым үчүн айып көрбөңүздөр”. Бул каттардын мааниси ушундай, алашордочуларды советтер менен карама – каршы саясий түрдүү көз караштары үчүн айыптагандыгы белгилүү болсо дагы, алар маданий курулуштагы активдүү акторлор болуп, алгачкы китептерди жазгандыгы, басма сөздө алгачкы демилгечилерден болгондугу, орус поэзиясынын котормочулары, акын жана түрколог-изилдөөчүлөрдөн болгон агартуучулар экени үчүн аларды реабилитациялоо керектигин айтып кайрылган. Бектасов керек болсо, алардын саясий карама-каршылыктарына көңүл бурбоону сунуштап, аларды биринчи кезекте, маданият ишмерлери, агартуучулар катары көрсөтүп өтөт. Ал өзү дагы “мага

марксизм-ленинизмдин эшигин алгач ачкан алар болушту, менин мекендештерим жана туугандарым”, – деп мойнуна алган.

Андан ары, ал кишинин пикири боюнча, толук реабилитациялоо алардын атын берүү боюнча “саясий-бюрократиялык” процедураларда гана эмес, ошондой эле, республиканын коомдук-саясий турмушуна алардын аттарын кайра кайтарууга байланыштуу алардын урматына белгилүү элдик майрамдардын болуусун камтыйт.

“Турар Рыскуловдун аты анын 80 жылдыгын Казакстанда майрамдоого чейин (1974-жылдын 26-декабрында) республиканын ичинде гана эмес, анын сыртында да тумандуу, түшүнүксүз болсо, андан кийин, анын таза аты, 1937-жылдын 3-апрелиндеги камакка алынышына чейинкидей таптаза, апачык, жаркыраган бойдон өзгөрдү”⁶.

Бектасов өзүнүн бул катында Аль-Фарабинин 1100-жылдыгы, Абай жана Жамбылдын 125-жылдыгы сыяктуу “классикалык түрдө өткөрүлгөн Казакстандагы юбилейлер” өтө жогорку деңгээлде болсо, ал эми Сакен Сейфулиндин жана Ныгмет Нурмаковдун 80-жылдыгы алар жетим балдардай сыяктуу (жетим кыздын тоюндай) өттү.

Ренейм

1991-жылы көз карандысыздыкка ээ болгон мезгилден баштап жана 90-жылдардан

6 КПССтин XXV жана Казакстандын компартиясынын XIV съездине А.Бектасовдун ачык катынан. Алаш кыймылы. Маселени изилдөө тарыхынан. Документтер жана материалдардын топтому. 1918-2007 жж. Алматы: Ел-шежіре, 2008. 48-54-бб.

бери шаарларды, айылдарды, көчөлөрдү, темир жол станцияларын массалык түрдө кайта аташ боюнча эмоционалдык толкун жүрүп жатат. Казакстан Республикасынын маданият министрлигинин тилдер боюнча Комитетинин маалыматы боюнча 1991-2005-жылдар арасында үч облустун, 12 шаардын, 53 облустуук райондун, 7 шаар райондорунун, 43 темир жол станцияларынын жана разьеждердин, ошондой эле 957 кичи калктуу пункттардын аталыштары кайра өзгөртүлгөн. Андан тышкары, 3 облустун, 12 шаардын, 14 райондун, 76 темир жол станцияларынын жана 22 кичи калктуу пункттардын, 890 билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият, спорт жана физико-географиялык мекемелердин аталыштарынын транскрипциялары өзгөртүлгөн.

Бул процессти төрт проекцияда элестетсек болот: филологиялык-лингвистикалык; тарыхый, саясий жана жергиликтүү-аймактык.

Филологиялык-лингвистикалык дискуссиялар “тарыхый туура эмес аталыштардын” көйгөйлөрүн: (Алма-Ата/Алматы); колониалдык “туура эмес аталыштарды” (Шу-Чу, Джамбул – Жамбыл) чагылдырат. Казакстан Республикасынын Жогорку Советинин Президиумунун 1993-жылдын 4-майдагы №2001 “Казакстан Республикасынын өзүнчө административдик – аймактык бирдиктеринин аталыштарын, кайра аташтын, казак топонимдерин орус тилиндеги транскрипциясын тартипке кел-

тирүү тууралуу” токтомунун преамбуласында төмөндөгүдөй жазылган: “улуттук топонимиканы кайра жаратуу, административдик-аймактык бирдиктердин эзелки тарыхый-географиялык аталыштарын калыбына келтирүү, казак топонимдерин орус тилиндеги транскрипциясын тартипке келтирүү максатында” жасалсын. Ушул токтомдун так өзү филологиялык талаш чыгып калганда негиз болуп эсептелет, бул жерде казак тилиндеги аталыштарды транскрипциялоо үчүн базалык нормалар иштелип чыккан. Джамбул облусу Жамбыл болуп калды; Кокчетав – Кокшетау; Кокчетав шаары-Кокшетау шаары болуп, калгандары ошондой эле тартипте.

Филологиялык оптика доминанттык болгон орус же казак тилдеринин көз карашынан алып караганда алмашып кетиши мүмкүн. Мында көрсөткүч катары төмөндөгү мисалды келтирсек, Астанадагы Дина Нурпейисова көчөсүн же күйшү Дина көчөсүн көрсөтсөк болот⁷.

“...Казактарга таандык тарбия даярдыгына, билим, маданиятка ээ болгон казак үчүн, “күйши Дина” көчөсү автоматтык түрдө түшүнүктүү болот. Башка улуттун, башка маданияттын өкүлдөрү үчүн, “күйши” сөзү түшүнүксүз, Динанын ким экендигин да билбейт. Ошондуктан, Нурпейисова Дина деп аташ керек, ал эми казактар үчүн Дина жалгыз гана. Астанада Кажымукан

7 ММКларда орус тилдүү журналист менен болгон окуя жарыяланган, ал күйши (музыкалык аткаруучу) сөзүн – койши (чабан) маанисинде түшүнүп алыптыр жана эмнеге борбордубузду көчөсүнүн аталышын каяктагы чабандын атын коюп алышкан деп катуу ойлонуптур.

Мунайтпасов атындағы көчө бар. Казак эч качан Қажымұқан Мұнайтпасов деп айтпайт. Аны Кажымукан деп аташкан, жана биз Мунайтпасовду алып салдык. Бул деген улуу балбандын көчөсү экендигинен кабар берет. Ал эми Алматыда Б.Корамсаулы көчөсү бар. Же так айта турган болсок, Біржан-салы Қорамсаулы. Казак эч качан Қорамсаулы деп айткан эмес. Біржан-салы деп айтышкан. Же болбосо, биз эл тарабынан беки тилип коюлган аталышын сақтап калдык. Орус же француз муну түшүнбөйт, эми бул жерде казактыкы болбошу керекпи? Бардыгы же орусча, же французча же немисче болушу абзелби? Биз улуттук колоритти көчөлөрүбүздүн аталыштары менен берүүнү кааладык ...”⁸.

Борбордун долбоору жаңы аталыштар үчүн аттарды тандоодо маданий эс тутумдун кандай түрмөгүнөн алынып аткандыгы көрсөтмөлүү болуп калды. Ошентип, көбүн-эсе гидронимдерден жана географиялык аттардан куралган аталыштар менен шаардын району пайда болду (Коктал кичи районундагы географиялык аталыштар менен коюлган көчөлөрдүн пайда болгондугу); же Комсомол жаңы конушунун көчөлөрү аялдардын ысымдары менен аталышты; же шаар четиндеги Үркөр конушунун көчөлөрү – баа-

8 Борбордогу ономастиканын дискурсу. Хангельды Махмудович Абжанов менен интервью // Китепкана жарлыктары. КР УБАСынын Маалыматтык-аналитикалык, илимий-практикалык журналы.- Астана 3(03) 2018, Астана. 4-13-б.

9 Ошол эле аталышта, 120-б.

тырлардын ысымдары менен аталган.⁹ Башка сөздөр менен айтканда, саясий көз караштагы аталыштар, географиялык же болбосо, поэтикалаштырылган аталыштар менен алмаштырылды. Борбоубузда поэтикалаштырылган аталыштарды кездештирсек болот, алар Нарбура же Жеке-батыр сыяктуулар.

Эгерде аталыштарды өзгөртүүнүн активдүү процессине жаңы “эски” баатырлардын эмоционалдык маанилүүлүк көз карашынан алып карасак, анда бул процессте алдыңкылардын башына баатырлар чыгат. Ошону менен бирге канондоштурулган реестрлер бар (мисалга, Чокан Валиханов) жана 2000-жылдарда пайда болгон жаңы кошумчалар. Аларга, мисалы, казактар үчүн маанилүү болгон өз убагында кытай жана Монголияга эмиграция болушкан, дээрлик Казакстандыктар үчүн белгисиз – түндүк Сынъзяндагы улуттук боштондук кыймылынын лидери болгон Оспан баатыр; 20-кылымдын 1-чи жарымында манжурларга каршы боштондук кыймылынын лидери Зуха-баатыр. Бул тарыхтын жаңы барактары дагы кимдин коммеморизация боло ала тургандыгы тууралуу маселени көтөрөт.

Филологиялык жана тарыхый дискуссиялар саясий орнотмолор менен чектелет. Мисалга, алашордочулар көз карандысыздык жылдары маданият жана билим берүү ишмерлеринен азыркы түзүлүштүн саясий альтернативасы тарабына миграция жасашты.

Автордун суретү

Мисалга, Алихан Бокейхановдун ишмердүүлүгү көбүрөөк саясий контекстке ооп кетти. Буга байланыштуу кайра аталышты регламенттөө боюнча иш-чара ошол процессти көзөмөлгө алууга ылайыкташты. Бул бир аталышты 5 көчө, 3 мектептен ашык атоого болбой тургандыгын, конкреттүү саясий фигуранын өтө ашыкча популярдуу экендигинин жыйынтыгы болуп калгандыгын билдирет.

Акырындап жаңы терминдер менен түшүнүктөр пайда боло баштады (жаңы болгондугунун себептери советтик мезгилде колдонбогондугунда) мисалга, Мәңгилік Ел¹⁰, “Казахстан-2050” Стратегиялык программасында “Турукташкан мамлекеттин жаңы саясий курсун” аттуу өтө кооз тилдеги аталыш менен активдүү колдонулган. Шаардык ландшафта

10 Түрк тарыхый-лингвистикалык түшүнүгүндө “мәңгі” сөзү маанилүүлүк белгисинде мындай “Тәңір”, “Күдәй”, “Алла” деген түшүнүктөргө дал келет. Ошентип, “Мәңгилік ел” түшүнүгү “Алла-Тааланын өлкөсү, эли” деген түшүнүктү берет.

бул түшүнүк 2011-жылы “Мәңгилік Ел” триумфалдык аркасын тургузуу жана 2017-жылы Орынбор (Оренбург) проспектини кайра атоо менен бекиди.

Ұлы дала елі (Улуу талаа өлкөсү) – ЭКСПО-нун (2016) аймагындагы ушундай эле аталыштагы монумент; Хусейн бен Талал көчөсү Улуу талаа болуп аты алмаштырылды; андан тышкары, казакстандык товарлар үчүн “Ұлы дала елі” чатырдык бренд менен колдонулат.

Қазақ елі – Қазақ елі деген бир аталыштагы монумент. Монумент 91 метр бийиктиктеги колонна жана Зымырык кушунун колоннанын үстүндө, төрт бурчтук негизиндеги барельефтер менен түбүндө Казахстан Республикасынын биринчи президенти Нурсултан Назарбаевдин сүрөтү чагылдырылган өтө белгилүү сюжет менен байланышкан.

Корутундунун ордуна

Кайрадан атоо процесси баардык убакта тарыхый географияны жана аутенттик топонимиканын көйгөйлөрүнүн камтыган дискуссиялар менен коштолуп турган. Бул дискуссиялардагы негизги темалар болуп кайра аталыштар үчүн тигил же бул актордун өзгөчөлүгү тууралуу маселе эсептелет. Республикалык ономастикалык комиссияда керек болсо, кайра атоо боюнча керектүү өзгөчөлүктү жараткан аталыштардын реестрин түзүү аракети да болду, бирок ал ошол бойдон бекитилбей калды.

Саясий режимдин өзгөрүүсү означивание режимдеринин өзгөрүүсүнө алып келген

сыяктуу жөнөкөй көрүнгөн маселе, кайрадан атоо процессинин бир гана саясий ротациялардын чегинен ары чыгып, коомдук жана маданий эс тутумду фиксация кылган лингвистика, маданият таануу, тарых, география сыяктуу билим тармактарынан иденттүүлүктүн нюанстарын өзүнүн айлампасына тартып алаарын белгилүү кылды. Кайрадан атоо процессине тартылуу – бул, ошол эле, актуализацияга тартылуу, социалдык эс-тутумду чектөө болуп саналат.

ИНТЕРВЬЮ. КШИШТОФ СТАНОВСКИ

Мен үчүн “тилектештикке” негизделген биригүүнүн поляк тажрыйбасы абдан кызыктуу. Көрбөстөн туруп тажырыйбаны көчүрүп алуу мүмкүн эместигин жакшы түшүнөмүн. Мага биздин тамырлардын өзөгүнө анын кээ бир механизмдерин себүү үчүн аракеттенүү кызыктуу болуп турат. Жогоруда айткандарга байланыштуу сизден сурайын дегеним: биз менен болуп өткөндөрдү маданий жана тарыхый контексте эстеп калуу маанилүүбү?

Мен ушул жерде болуу мүмкүнчүлүгүн бергениңиздер үчүн өтө чоң ыраазычылык билдиргим келет. Мен алгачкы жолу Орто Азияга, таптакыр күтүлбөгөн жерден 1993-жылы келип калгам, мына ошондон баштап, бул жерлерде көп болдум, анын ичинде Кыргызстанга тез-тез келип турамын.

Поляктар үчүн тарыхый эс-тутум түшүнүгү өтө маанилүү. Бул маани кылымдардын түпкүрүнөн бери келе жатат. Эгер сен поляк экениңди унутсаң, анда сен тарыхыңды унутасың (ошол эле учурда бул тарых, биздин мектептерде окутулчу эмес жана тыюу салынган болчу), сен өзүңдүн улуттук өз алдынчалыгыңды жоготосуң. Менин курдаштарым тарыхты өтө жакшы билишчү. Ал тарых үй-бүлөдө муундан муунга, кесиптештер арасында бири-бирибизге өткөрүлүп берилген. Клубдарда биз китептерди окуйт элек, себеп дегенде, мектептерде өтө көп жалгандык бар болчу. Башка тарабынан алып караганда, эс-тутум көйгөйлүү болушу да мүмкүн. Акыркы төрт жүз жылда, дүйнөнүн биз жашаган бөлүгүндө, улуттук баатыр болуунун эки эле жолу бар эле: кошуналарды өлтүрүү же кошуналар тарабынан өлүмгө дуушар болуу.

Булар тууралуу айтышкан акындарыбыз да баатыр болуп калышты. Улуттук баатыр атка конуу деген өлтүрүүгө катыштыгы бар дегенди билдирет эле. Биз ошондо түшүндүк, баатырларды бир жагынан караганда сыйлаш керек, бирок, биз балдарыбызга мындайды сунуштоону каалаган жокпуз. Биз тарыхтын барымтасында калууну каалаган жокпуз. Бул демек, бир жагынан алып карасак эстеш керек. Бирок,

Кшиштоф Становски.
Польшалык коомдук ишмер.

бул эскерүү жек көрүүгө гана кызмат кылса, анда ал өлүмгө түртөт. Башкаларды эмес. Ал өзүбүздү өлтүрөт. Мына ушундай себеп менен, биз өзүбүздүн тарыхыбыздагы башка элдер менен болгон жакын мезгилдерди табууга аракет жасайбыз. Демейде, биз алар менен согушуп жүргөнбүз.

Мисалга, 1918-жылдагы Польша менен Советтердин согушу. Анда Польша жаңыдан кайра курулуп баштаган эле. Ага Советтик кол салуу башталган. Бул күрөштө Украинанын жоокерлери гана жалгыз бизге жардамга келишкен. Украиналык киши биздин маанилүү шаарларыбызды коргоодо жетекчи болгон. Бүгүн болсо биз Украина менен болгон жаңжалдарды гана эстебестен, алар менен бирге болгон учурларды, өзүбүздүн келечекти куруу үчүн жакшы учурларды да эстейбиз. Мындан 11 жыл мурда “Поляк-немис тарых китеби” аттуу уникалдуу долбоор башталган. Бул окуу китепти поляктар менен немистер даярдашкан. Чын-чынына келгенде поляктар менен немистердин ортосунда тарыхты түшүнүүдө эч кандай талаш маселелер жок. Бирок, эки тарап үчүн да бири-бирин түшүнүү өтө маанилүү. Поляктар үчүн немис мугалими жана немис окуучусу эмнелерди ойлонот, ал эми немистер үчүн – поляк тарабы эмнелерди ойлонот, түшүнүү өзгөчө мааниге ээ. Биз бүгүн бирге жашайбыз. Адамдар үчүн чек ара жок. Мисалга, велосипедчен адам учурдагы формалдуу чек арадан өтүп жатканын сезбейт деле. Бул чек аралар адамдар үчүн жок сыяктуу. Алар бирге жашашат, бирге иштешет,

аралаш үй-бүлөлөрдө жашап жатышат жана бул үчүн бири-бирибизди түшүнүүбүз зарыл. Демек, бул кантип үйрөнүү керек экендиги жөнүндө жакшы мисал. Бирок, биз бардык эле кошуналарыбыз менен мындай кызматташтыкка барууга даяр эмеспиз. Бул ондогон жылдардын жыйынтыгы. Биздин биринчи кадамыбыз окуу китептери боюнча комиссиялар болду. Польшанын окумуштуулары немис окуу китептерин окуп чыгышты. Ал эми немис окумуштуулары поляк окуу китептерин окушту. Алар биригип, өз ара жаңжалдарды жана карама-каршылыктарды четтетшти, аны менен тарыхтын талаштуу учурларында кээ бир консенсуска жетишишти. Жыйынтыгында биргелешип иштеп чыккан окуу китептерди чыгарууга мүмкүнчүлүк жаралды.

Бир мезгилдерде, Польша күчтүү көп улуттуу мамлекет болгон, украиналыктарды, белорустарды жана литвалыктарды өзүнө камтыган Реча Посполитанын мезгилинде. Ар бир балабыз кошуналарыбыздын тилдеринин жөнөкөй деңгээлде болсо дагы өздөштүрүү аркылуу саламдашып, ыраазычылык билдиргенге жетишиши өзгөчө мааниге ээ. Мамлекет колдоого алган мектеп же коомдук уюмдардын жаштар арасындагы алмашуу программалары, достошуу өтө маанилүү. Бизде мындай программалар Германия жана Литва менен биргеликте иштеп жатат. Мисалга, Польшада поляктар Украина, еврей майрамдарын майрамдашат. Бир жыл мурда мен Украинанын көз карандысыздыгын кезектеги жылдыгын майрамдоонун алкагында Польшада өткөрүлгөн

акциянын демилгечиси болуп калдым. Сенин кошунаңдын туулган күнү боло турган болсо, ага сен белектериң жана гүлдөрүңдү көтөрүп алып куттуктап мейманга келсең, бул дароо жакшы кабыл алынат. Польшанын кошунасы өзүнүн жыйырма беш жылдыгын белгиледи жана поляктар жолугушууларды, концерт уюштурушту, интернеттен Украинага жалпы жакшылыктарды каалашты. Бирин-бирин жок кылуу тажрыйбасын мурда колдонгон коркунучтуу өткөн мегилди унутуп, биргеликте өз ара карым – катнашты куруу жолдорун жана ыкмаларын табуу өзгөчө маанилүү.

Польшада жашап жаткан улуттук азчылыктарды дискриминациялоого алып келе турган, улуттук тенденциялардын өнүгүү тобокелчилиги жана улуттук идеологияны басмырлап киргизүү коркунучу жокпу?

Мында эки коркунуч бар. Улуттук иденттүүлүктү жок кылуу коркунучу. Өздөрүнүн улуттук тилинде сүйлөшкүсү келген адамдар улутчулдар болуп эсептелишпейт. Өздөрүнүн улуттук иденттүүлүгүн мындай жол менен сактаганга аракет жасаганы бул кадыресе көрүнүш. Башка тараптан алып карасак, кырк жылдан бери алгачкы жолу Польшада пайда болгон улутчулдуктун толкуй турган коркунучу бар.

Тилектештик — бул кимдир бирөөгө каршы туруу эмес, бирге болуу мүмкүнчүлүгү. Польшадагы революция өлкө ичинде болгондугу жана сырттагы башка бирөөгө багыттал-

баганы менен айырмаланды. Азыр парламентте жана өкмөттө бир улут башкалардан жакшыраак, кээ бир улуттар башка улуттардан келип чыккан деген ишенимдеги адамдар пайда болушту. Бул өтө коркунучтуу. Биз бул коркунучтуу көрүп турабыз жана түшүнөбүз, бул кимдир бирөөлөргө өтө пайда келтире турган чагымчылдык. Биз Европарламентте Польшалык делегаттардын этникалык азчылыктар же мигранттарга тиешелүү маселелерде кайсы контекст менен ал маселе талкууланып жаткандыгын көрүү өтө уят болуп жатат. Польшада турмуш-тиричиликке байланышкан улутчулдук жок, бирок, кээ бир саясий топтордогу улутчулдук бар экендигин тана албайбыз. Мындай нерселер болбошу керек.

“Тилектештик” түшүнүгү мага өтө жакын болуп эсептелет. Мен ар дайым тигил же бул инсандар, топтор, идеялар жана баалуулуктар менен тилектештигимди билдиргенге аракеттенемин. Көпчүлүк жашоочулардын тилектештигин же эмпатиясын билдирбегендиги менин жүрөгүмдү аябай өйкөйт. Менин көз карашымда тилектештик деген түшүнүк жок. Польшаны тилектештиктин тегерегине ийгиликтүү бириктиргенге кандай себептер түрттү?

Сиз менен макул эмес экенимди билдиргенге уруксат бериңиз. Бул жерде Орто Азияда элдин алдына чыккан көйгөйлөрдү биргеликте чечүү жана өз ара жардамдашуу — адамдардын

кадыресе жүрүш-турушунун белгиси катары баамдадым. Бул Орто Азия элдеринин бардыгына тиешелүү маданиятынын бир бөлүгү. Тилекке каршы, азыркы заманда коомдун өсүп-өнүгүүсү менен, чын-чынына келгенде ал өсүп-өнүгүү эмес, булардын бардыгынын жоголуп баратат.

“Кол алышып жүрөлүчү досторум, жалгыз болуп жоголуп кеткиче”. Бул тууралуу мен мектепте окуп жүргөн мезгилде, орус тилинин бирден-бир булагы болгон ырды бард стилинде ырдашкан. 1968-жылы мен сегиз жашка толгондо жана Варшава келишиминдеги өлкөлөр Польшанын куралдуу күчтөрүнүн катышуусу менен Чехословакияга капчысынан кол салып киришкен. Биз ошондо бардык үй-бүлө мүчөлөрү тоодо эс алып жатканбыз, жана атабыз үч баласын, бардыгыбызды топтоп, ар дайым бирге болушубузду эскерткен. Бизге поляктарга, чехтерге, словактарга, венгерлерге ар дайым бирге болуу муктаждыгы бар, себеби, жалгыздап, биздин жашап кетишибиз күмөн. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин жумушчулар менен студенттердин кандайдыр бир нерселерди уюштурганга бир канча аярлуу аракеттери жасалды. Бул аракеттер ишке ашпай калды жана колдоого алынган жок. Мында өтө маанилүү учур, бул жумушчулардын иш таштоосунан кийин Жумушчуларга жардам берүү комитетинин интеллигенция тобу тарабынын түзүлүшү болгон. Ал учурда “тилектештик” деген сөз такыр угула элек болчу. Ал адамдар менин тааныштарым эмес эле, менин үй-бүлөм

эмес эле, жана жөнөкөй кадимки жашоодо мен аларды эч качан жолуктурмак эмесмин. Бирок, алар мен үчүн үй-бүлөм кандай жакын болсо, алар да ошондой жакын адамдарым болушту. Бул – тилектештик. Качан адамдар кыйын абалга түшкүндө, аларга жардам берүүгө туура келди. Жумуштан айдалгандарга акча жана жумуш табууга, балдары менен каражаты жок калган энелерге, себеби, алардын аталарын түрмөгө камашкан. Же балдары менен жашоого каражаты калбай калган эркектерге, себеп, алардын апаларын түрмөгө камашкан. Мени түрмөгө олтургузган маалда, мен так билет элем, менин аялым үчүн ойлонбой эле койсом болот, себеби, башка бейтааныш адамдар жардамга келишет болчу, алар аялымдын абалы өтө кыйын болуп турганын билишчү жана сөзсүз жардам беришмек. Жана бул ошол татаал мезгилдерде мага күч берди.

Азыр, мына эми машиналар өтө көп, укмуш бир телефондор пайда болду. Байлык менен тилектештикти билдирүү аябай кыйын. Себеби, жакыр абалда тилектештикти билдирүү жеңил болот. Алар көп нерселерди бере алышат. А бул жерде (Орто Азияда) салт бар. Бул ушул аймактын тарыхынын бир бөлүгү. Эгер сен бай болсоң – бардыгы үчүн кудук казасың. Эгер сен ушуларды жасашка мүмкүнчүлүгүң бар болсо, анда сен бөлүшүшүң керек. Негизи, эгерде айланаңда бирөөлөр ачка олтурса, сенин ажылыкка барганың – күнөө катары эсептелет. Демек, бул биз табигый жана түшүнүктүү болуп саналган нерселерге

кайта кайрылып келе турган болсок – анда баары жөнөкөйлөшөт. Жөнөкөй сүйлөшүү жана өзүңдүн кирешелердинди жөнөкөй ишке ашыруу.

Сиздин көз карашыңызда, советтик мезгилде адамдардын тилектештиги болгонбу?

Болгон. Көптөгөн поляктар, башка улуттагы адамдар Сибирде аларга кантип жардам беришкенин айтып жүрүшөт. Көптөгөн поляктар, ошондой эле башка улуттагы адамдар дагы, поляктар бул жерде уникалдуу дебейм, мен жөн эле башка поляктардан уккан окуяларды айтып берип жатамын. Бул адамдарды Казахстанга алып келишти, андан кийин алар Сибирге туш болушту, ал жердеги башка элдер аларга жардам көрсөтүштү. Өтө кызыктуу украиналык өз ара мамиле түзүү жана алардын-украиналыктардын еврейлер менен бири-бирине жардам көрсөтүү тажрыйбасы бар. Кээ бирлер муну “Давид жылдыз менен Үчүлүк айрынын союзу” деп аташкан. Алар лагерде ар кандай себептер менен бирдей абалда, бирге жашашкан. Эгер биз аябай коркунучтуу болгон Голодомор (Ачарчылык) тууралуу айтсак, ал убакта жасалма ачкачылыкка кириптер кылуудан улам 10 миллион адам өлгөн. Европанын эң соонун жеринде экениңди билип турасың, бирок балдарыңа берээрге эч нерсең жок. Мындай айбанчылык шарттарда балдарыңдын курсагын тойгуза албагыңда тилектештик жоголот. Жана лагердеги турмуш жакшыраак, согуштагы, ачарчылы-

ктагы аянычтуу абалга караганда. Албетте, Советтер Союзу элдерди бөлүп жарганга аракеттерди жасаган. Ар дайым, биз бирге-биз, биз тилектешпиз – деп айтышчу, бирок, ошол эле адамдар бири-бирин кезек-кезеги менен сатып турушчу. Анан, кийинки кезекте мурдагы саткынчынын сата турган саткынчы болоор эле. Демек, бул Советтер Союзунун мезгилинде үй-бүлө институтунун бузулгандыгы тууралуу маанилүү билдирүү. Үй – бүлө – бул тилектештиктин кадимки табигый булагы, бул туура баалуулуктарды сактай турган жер. Үй-бүлөнүн жоктугу өтө коркунучтуу, тилектештикке каршы чоң коркунуч.

Жакшы. Бүгүнкү күндө постсоветтик коомду постколониалдык катары мүнөздөө мүмкүнбү?

Эгер Москва менен Петербург тууралуу айтсак – анда жок, бирок, Бишкек, Ташкент жана Варшава менин көз карашымда, постколониалдык аймактар болуп эсептелишет. Бул аймактар колонизаторлор тарабынан басылып алынган, ошондой эле ыкмалар менен Африка жана Америка басылып алынган, бир гана айырмачылыгы ал өлкөлөр деңиз жолу аркылуу басылып алынган. Африкага же Америкага сүзүп өтүшү керек болгон, ал эми Орто Азияга чейин жөө эле келип баскынчылык кылса жетиштүү. Ал эми калгандары боюнча бардыгы ошондой эле кайталанат: адамгерчиликсиз мамиле, маданиятка болгон сыйлабастык, баалуулуктарды сыйлабагандык,

улултук лидерлерди, интеллигенцияны, дин ишмерлерин жок кылуу, Монголияда советтик бийлик бардык монахтарды кырып жок кылган. Бул атайын ишке ашырылган саясат болгон. Буларга Польша дагы күбө болгонбуз, унутуу, кылыктарды кечирүү, андайга жек көрүүсүз караш оңой эмес. Бирок, өз алдынчалыкка үйрөнүү керек, каршы туруу идеясынан баш тартуу зарыл, өз өлкө үчүн, келечек үчүн, эл үчүн жоопкерчиликти сезүү менен аракеттерди жасаш керек. Бардык постколониалдык аймактар (мисалга, британиялыктардын келиши менен – Индия) коркунучтуу согушту, ачкачылыкты башынан өткөрдү (Африка) ж.б.у.с. Польшада болсо мамлекет, парламент, конституция болгондугу менен айырмаланат. Демократиялык өлкөнүн кайра жаралышы – бул поляктардын салты. Ал деген, узак жылдардан бери келе жаткан кыял эле. Эки дүйнөлүк согуштун ортосунда көз карандысыз Польша жашап келген, бирок, кийин кайрадан туткунга түшүп калган. Азыр болсо, биз кайрадан көз карандысыз өлкөнү куруп жатабыз жана ийгиликтерге жетишебиз деген үмүт бар.

Деколонизация процессин ишке ашырууда билим берүүнүн ролу кандай?

Колонизаторлордон баштайлы. Демейде, колонизаторлор элдердин сабатсыз болушун каалашат. Бул алардын милдети болуп саналат. Немистер Гитлер башкарып турган маалда билим берүүнү минимумга

чейин түшүрүшкөн. Он тогузунчу кылымда, Польшаны басып алгандар поляк тилинде эч кандай билим берүү болбошу үчүн, болгон аракеттерин жумшашты. Ал убакта, билим берүү же немис тилинде же орус тилинде жүргүзүлүшү керек болчу. Бул деген, колонизатор өзү башкарган эл билимсиз, караңгы эл болушун каалаган дегендик. Биздин милдет – өз алдынчалыкка жетишүү жана билим берүүгө карата сын пикирде болуу, аны автоматтык түрдө кабыл албоо керек. 1905-жылдагы революциядан кийин, Орус империясынын колонияларында жеке менчик мектептердин пайда болушу үчүн мүмкүнчүлүк түзүлдү жана поляк тилиндеги алгачкы жеке менчик мектептер ачылды. Мектептеги билим берүүнүн эки модели бар: алар салык, армия, чек ара курамына кирген репрессия системасынын бир бөлүгү катары эсептелген мамлекеттик мектептер. Башка варианты. Мектеп коомдун, жергиликтүү коомчулуктун бөлүгү болуп саналат. Америкада болсо, мектептер Европадагы мектептерге караганда, таптакыр башка ыкмалар менен пайда болду. Америкалык айылдарда ата-энелер өздөрүнүн чогулуштарында балдары үчүн мугалим издеш керектиги тууралуу маселе көтөрүп чыгышты. Ал жерде мамлекет билим берүү маселелерине кийилгишкен эмес. Билим берүү маселелери ал жерде ар бир штаттын федералдык жоопкерчилигине кирет, ага мамлекет кийилгишпейт, алардын бул маселеге таасири нөлгө барабар. Мамлекеттик билим берүү министри кызматы жана билим берүүгө мамлекеттин таасир этүү

механизмдери жок. Польшада биз көз карандысыз билим берүү, мектепке чейинки окутуу, кружоктор, альтернативалуу мектептер системасын түзүүгө аракеттерди жасадык.

Кийинки мезгилдерде Үчүнчү жаштагы университет деп аталган окуу жай тиби жайылып жатат, бул – негизинен пенсионерлерди, “жашап калган” адамдарга стимул берүү жана окутуу максатын койгон, эл аралык кыймыл болуп эсептелет. Кыймылдын кыскартылып айтылышы: U3A (англисчеден : *university of third age*).

U3Aнын окутуу системасында жалпы кабыл алынган модели каралган эмес. Бул системанын мисалы баштапкы концепциясы Францияда жашы өтүп калган адамдар үчүн сырттан окуу курстары катары Улуу Британияда көп өзгөрүүлөргө дуушар болгон, ал жерде өкмөт пенсия жашындагы көптөгөн адамдар экономикага өздөрүнүн салымдарын кошо алышат деген тыянакка макул болгон.

Биз мамлекеттик мектептерди жамаатардын деңгээлине өткөрүп бердик, билим берүүнү борборлоштуруудан арылттык. Билим берүү министри китептерге, окуучулардын жөндөмдөрүнө жооп бербейт, ал жыйынтыктарды аныктаганга жооп бере турган кылдык. Министрлик мамлекеттик экзамендерди жүргүзөт. Ал эми мектептер болсо, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун менчигине өткөрүлүп берилди. Программаны мектеп директору тандайт, окуу китептерин болсо мугалим тандайт. Ата-энелер комитети мектеп системасынын бир бөлүгү катары саналат. Жый-

Кшиштоф Становски интервью учурунда, Ысык-Көл 2018.

ынтыгында, жер-жерлерде билим берүүнүн деңгээлинин өсүшү башталды, себеби, айылдык ата-энелер жана алардын кошуналары окуучулар бул өздөрүнүн балдары экендигин түшүнүштү. Бул саясат эмес, бул менин балам, кошунамдын кызы, биздин кошуна аялдын уулу. Эң кыйын мезгилдерде, билим берүү

муктаждыктарына жергиликтүү бюджеттин сексен пайызына чейин сарпталчу, ошондуктан билим берүүгө альтернатива катары жумушсуздук болгон. Алар мектептин бийлик тарабынан жабылып калышынан сакташат, себеп дегенде, мектеп жабылгандан кийин акыркы коомдук мейкиндик катары мүрзө эле калат. Жыйынтыктап айтсак, Польшада атуулдук таануу сабагынын алгачкы программасы жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун демилгеси менен киргизилген. Алар жергиликтүү мектептерде демократиянын, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун маселелерин окутууну кошумча каржылап беришкен. Бул Польшадагы алгачкы атуулдук таануу программасы болгон. Булар биздин балдарыбыз, президенттин уулу эмес, ошондуктан, биз аларды камкордукка алышыбыз керек.

Көз карандысыздык деген эмне?

Көз карандысыздык. Биринчи. Эгер сен билимдүү болсоң. Эгер сен өзүңдүн ким экендигиңди сезип, түшүнүп турсаң, эгер сен өз айланаңдагы дүйнөнү түшүнсөң. Экинчи. Эгер сен өз келечегиң тууралуу чечимдерди кабыл алууга даяр жана ошондой абалга болсоң. Көз карандысыздык сенин эл аралык мамилелерге же мыйзамдарга баш ийбей турганыңды билгизбейт. Польша өз макулдугу менен Евробиримдиктин бөлүгү болуп калды. Биз муну терең түшүнүү менен жасадык. Биз өзүбүздүн ыйгарым укуктарыбыздын кандайдыр бир бөлүктөрүн Евробиримдикке, анын

алкагында бирдиктүү чечимдерди кабыл алуу үчүн, өткөрүп бердик. Мисалга, Евробиримдикте телефон роуминги жок жана Польша дагы өз аймагында роуминг киргизе албайт, Польша өз чек арасын эпидемиялар каптабаса, жана башка өзгөчө кырдаалдар түзүлбөсө жаап кое албайт, атуулдарга өз өлкөсүнүн чек арасы аркылуу кирип-чыкканды чектебейт. Биз өзүбүздүн жалпы баалуулуктарыбыз үчүн өзүбүздүн ыйгарым укуктарыбыздын бир бөлүгүнөн кечтик. Биз буларды өз эркибиз менен, өзүбүз каалап жасадык, эгер кааласак, Улуу Британиянын мисалындагыдай, чыгып кете алабыз.

*Интервьюну даярдаган
Зарина Урманбетова,
Айдай Алгожоева*

АРХИВ/ШААР: КУРМАНЖАН ДАТКАГА ЭСТЕЛИК ТУРГУЗУУ

“Мисалга, кимдир бирөөлөр айтаар, бул- кагаздагы архив, жана искусстводогу архив. Мисал үчүн, Европа шаарларында, Орусиянын шаарларында, башка шаарларда, көптөгөн мамлекеттерде ушундай эле эстеликтер, статуялар бар, жана сен машинаны башкарып бара жатсаң, айласыздан аларды карай бересиң, жана төмөндөгүдөй суроолорго жооп издейсиң: Бул ким? Эмнелерди жасаган? Андан соң тарыхты казып баштайсың, жана ал аркылуу элдин тарыхын, ошол заман, мезгил жөнүндө билесиң. Жана ошондуктан муну дагы кимдир-бирөө архивдей экенин айтышы мүмкүн.”¹

Шаарлар – бул жөн эле материалдык формалардын конгломераты эмес, анан дагы ойлорго жана баалуулуктарга инвестициялар болуп саналат. Мындай мааниде алар биргеликте конструкцияланган: алар физикалык курулуш көз карашынан түзүлөт, андан кийин интерпретациялоо, элестетүү, кыялдар жана эстутум менен кайрадан түзүлөт. Белгилүү бир убакыт өткөн соң имарат талкаланат, курулат же реконструкцияланат, көчөлөр жаңыдан аталышат, монументтер тургузулат, кайра жасалат, а кээде кайра алынып салынат. Шаар мейкиндиги боюнча ары-бери жүргөндө, архитектуранын эски стилин, өзгөчө бир адамга же окуяга карата тургузулган эстеликти көрсөк, же эсте калаарлык бир окуя болгон жерден өтүп баратсак алардын баары болуп өткөн мезгилди эске түшүрөт. Ошентип, курулган шаар эстутумдун материалдык текстурасын түзөт; ошолор эске түшкөн жана унуткарылган жайлар.

Шаарды архив катары түшүнүү – жогоруда келтирилген цитатада сунушталып айтылгандай – демек, эстутумдун түзүлүшүнүн формалдуу жана институционалдык ыкмаларына күнт коюу менен көңүл бөлүү дегендик: өткөн мезгил кандайча материалдык формада берилген, документтер мененби же искусство мененби. Маалыматты

¹ “АрхМодель” архитектуралык-курулуш компаниясы менен автордун интервьюсу. Май, 2019-жыл.

Мойра О'Ше.
Салыштырмалуу тарых жана маданий социология багытындагы изилдөөчү.

1-сүрөт.
Курманжан Датканын эстелигинин
ачылышы ЦГАКФДКР0-63004

сактоочулар катары, архивдер өтүп кеткен мезгилдин учурларын түшүнүү үчүн колдонулушу мүмкүн; бирок, архивдер эч качан өтмүштүн чындыгынын көйгөйсүз арбитрлери болуп саналган эмес, а бирок кээ бир адамдар тарабынан тандалган, артефактардын коллекциясынын түзүмдөрү болушу ыктымал. Ошондуктан, шаарды архив катары кабыл алуу, ошондой эле, социалдык процесстерди ыктымалдуулукка алып келүү менен

шаарда архивди же архив сыяктуу шаарды түзүүгө кол кабыш кылат.²

Бул баян Курманжан Датканын эстелигинин курулушу тууралуу, Эркиндик бульвары менен Пушкин көчөсүнүн кесилишиндеги аянттын эң жаңы тургуну жөнүндө болмокчу. Буга чейин ал жерде Владимир Лениндин, Феликс Дзержинскийдин монументтери жана Эркиндик эстелиги турган. Бул баян атаандашкан каалоолордун шаар архивинде

белгилүү бир фигуралардын болушу жөнүндө жана алардын географиялык жактан жайгашышы эстеликтин акыркы материалдык формасына таасир бергендиги тууралуу.

2004-жылдын 31-августунда, Кыргызстандын көз карандысыздык күнүндө, Бишкекте өтө чоң салтанат менен Алай ханышасы, Курманжан Датканын эстелиги ачылды. Бул салтанатта көрүнүктүү саясий жана маданий ишмерлер катышты, жана президент Акаев өзүнүн сөзүндө төмөндөгүлөрдү билдирди: “Бүгүн борборубуздун эң жакшынакай жеринде өзүнүн акылмандыгы жана асылзат ойлору менен таанымал кыргыз элинин көрүнүктүү кыздарынын бири – Курманжан Даткага укмуштуудай сонун эстелик тургузулду. Жана мен, бул биздин лидер – энебизге эстеликтин ачылышында терең символика бар деп айтсам жаңылбаймын, себеби, эстеликтин ачылыш күнү эң чоң улуттук майрамыбыз – Көз карандысыздык күнүбүздү белгилеген күнгө туш келип отурат”³

Бүгүнкү күндө Бишкектин борборунда жайгашкан көптөгөн эстеликтер сыяктуу эле, Курманжан Датканын эстелигинин ачылышы

чоң майрамга карата туура келген болчу, мындайча айтканда, ошол эстеликтин физикалык объект катары жана инсандын, өлкөнүн тарыхынын көрүнүктүү өкүлү катары, алардын ортосундагы символикалуу байланышты көрсөтөт. Бирок, монументтерди тургузуу – жөнөкөй иш эмес. Курманжан Даткага эстеликти тургузуу долбоору 2001-жылы анын туулгандыгынын 190-жылдыгына карата аякташы керек эле, бирок, эстеликти тургузуу үчүн сунушталган жерлерди көп жолу өзгөртүүлөрдөн, бийликтин ар кайсы органдарына кайрылуулардан, топтордун жетекчилеринин өтүнүчтөрүнөн жана эстеликтин дизайнындагы өзгөртүүлөрдөн кийин, аягында, үч жыл өткөндө тургузулду.

“Курманжан Датка” фонду анын мурастарын даңазалаган төмөнкү жети долбоорду ишке ашыруу үчүн түзүлгөн: анын образы менен почта маркасын чыгаруу, анын турмушу, басып өткөн жолу тууралуу китеп чыгаруу, опера-балет жаратуу, көркөм-документалдык фильм тартуу, эстелик тургузуу, Ысык-Көлдүн жээгине мемориалдык-тарыхый музей куруу, жана аягында Курманжан Датканын музейин

2 Ошол эле маалда, ушул эстутумдун кесилишине, шаардык-өнүгүү жана архивдер тууралуу өтө тереңдетилген дискуссия бул эссеге камтылган эмес, ага кызыккандар болсо, төмөндөгү адабияттарга кайрылса болот: Lefebvre, Henri. *The production of space*. Oxford, UK: Blackwell, 1991; Huyssen, Andreas. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2003; Blouin, Francis X. “History and Memory: The Problem of the Archive.” *PMLA* 119, no. 2 (2004): 296–98; Rao, Vyjayanthi. “Embracing Urbanism: The City as Archive.” *New Literary History* 40, no. 2 (November 22, 2009): 371–83; Sheringham, Michael, and Richard Wentworth. “City as Archive: A Dialogue between Theory and Practice.” *Cultural Geographies* 23, no. 3 (July 1, 2016): 517–23; Finkelstein, Maura. *The Archive of Loss: Lively Ruination in Mill Land Mumbai*. Durham: Duke University Press, 2019.

3 Шепеленко, А. “Кылымдарга эстелик”. “Слово Кыргызстана” гезити, № 92 (31-август, 2004-жыл).

Бишкекте ачуу.⁴ 2001-жылдын май айында “Курманжан Датка” фондусунун башчысы Жылдыз Жолдошева Кыргызстандын президенти Аскар Акаевге Курманжан Даткага анын туулгандыгынын 190-жылдык мааракесине карата эстелик тургузуу сунушу менен кат жазат. Ошол жаз, жай мезгилдеринин ичинде, Бишкек мэриясы, мамлекеттик катчы жана фонддун арасында эстеликти тургузууга туура келген жайды табуу үчүн көп сандаган каттардын ары-бери жөнөтүлгөндүгүн архивдик документтер тастыктайт. Башында бир аз чаташуу пайда болду, бир гана эстелик үчүн же ошол эле учурда эстелик дагы жана музей үчүн дагы бөлүнө турган жер тилкесин тандоо керекпи деген суроо процессти татаалдантты. Качан эстелик үчүн гана жер тилкеси керек экени такталган учурда, вице-мэр мамлекеттик катчыга эстеликти орнотуу үчүн беш мүмкүн болгон жерлерди көрсөтүп кат жөнөткөн.⁵ 2001-жылдын жайында бардык тараптан эстелик Бишкек гуманитардык университетинин алдына тургузуларын көрсөтүп жаткан.⁶ Бирок, университеттин ректору бул планга макулдук бергенден баш тарткандай болуп, бул жай жарыштан чыгып калды. Тилекке жараша, ошол эле жылдын аягында эстелик парламенттин имаратынын алдында Бишкектин башкы аянтынан түндүккө карай анча

чоң эмес аянтка тургузулары тууралуу чечим кабыл алынды.⁷

Парктын Парламент имараты менен кошуна турушу саясий тарыхтын көз карашы менен караганда, ага чоң маани берилгендигин көрсөткөн, жана Кыргызстандын саясий турмушунда сиңирген эмгегин эске алуу менен Курманжан Датка үчүн ылайыктуу деп эсептелген. Бирок, бул аянт да белгилүү кыргыз актрисасы Таттыбүбү Турсунбаеванын урматына коюлган эле, жана анын атындагы фонддун мүчөлөрүн, ага кошумча маркум актрисанын агасынын ошол эле аянтта актрисанын урматына эстелик коюу тилектери бар болчу.⁸ Эстелик тургузула турган жердин талаштуу болгондугуна карабастан анын курулушу улантылып жатты. Ачык конкурс өткөрүлүп жана эстеликтин курулушу үчүн Виктор Шестопал менен Равиль Муксинов тандалып алынган. 2003-жылдын аягында эстелик курулуп бүткөн, бирок аны кайда жайгаштыруу маселеси али чечиле элек болчу. Дагы бир курч көйгөй, бул эстеликтин Панфилов паркындагы аянтта жайгаштырууга ылайыкталган техникалык тапшырма менен конструкцияланышы эле. Шестопал бул көйгөйдү мындайча баяндап берген: “Мен эстеликтин өлчөмүн түздүм... албетте, аянтка ылайыктап, мен өлчөмдөрдү ошол жерге карата аныктап койгом,

4 Автордун Жылдыз Жолдошева менен маеги. 2019-жылдын июну.

5 Вице-мэр Көлбаевдин мамкатчы Ибраимовго каты. 8.7.2001 ЦГАФ1341 Оп.1 Д.3776 Л.110

6 Вице-мэр Мельничиктин мамкатчы Ибраимовго каты. 10.5.2001 ЦГАФ1341 Оп.1 Д.3776 Л.111
7 N. 839 12.31.2001 ЦГАФ1341 Оп.1 Д.3776 Л.106 Указы

8 Өсөров Замир. 2003а. “Эстеликтер согушу – “МСН” – Кыргызстан жаңылыктары.” 2003-жылдын 28-октябры.

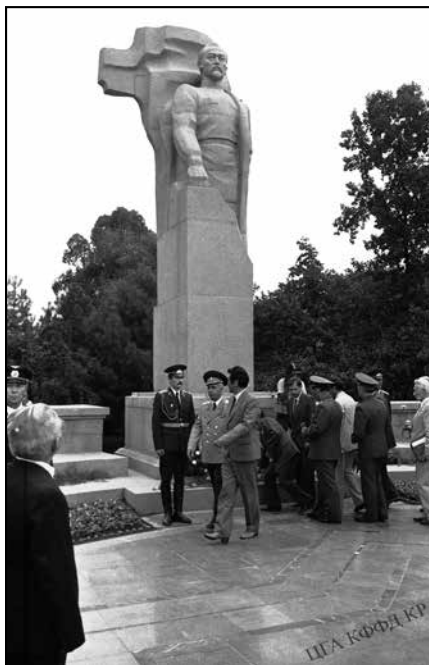
2 – сүрөт.
Лениндин монументи, 1950. ЦГНАКФФДКР 2-2534

бийиктиги боюнча тегерегинде дарактардын кандай түрлөрү бар экенин, билесизби, булар бардыгы бир кетет, андан кийин – бүттү, жер жок болуп калды, мен чаптап баштаганмын, [эстеликти] түзүп койгонмун, ал штукатуркада болчу, жана андан да, бул эстелик үчүн үч гранит блок алынып келинген эле, үч бөлүктөн турган, баардыгы даярдалып кесилген, башкача айтканда, өтө курч көйгөй пайда болду, [себеп дегенде] башка жайда, мүмкүн, [болсо] башка пропорционалдуу фигураны жасасак болот эле.”⁹

Бирок, 2003-жыл тагдыр чечкен окуяларга бурулуш жасады: Лениндин эстелиги Ала-Тоо аянтынан көчүрүлүп, анын ордуна эркиндик эстелиги орнотулду. Бул эстеликтердин орун алмашуулары Эркиндик бульвары менен Пушкин көчөсүнүн кесилишиндеги аянтты Курманжан Датканын эстелигин тургузууга мүмкүн болгон жер катары кароо үчүн жаңы мейкиндикти ачты. 1948-жылы ушул жерде Лениндин эстелиги орнотулган, андан бери

9 Автордун интервьюсунан. Март 2019 г.

3 – сүрөт.
Феликс
Дзержинскийдин
монументи.
ЦГАКФФДКР 0-61755

4 – сүрөт.
Эркиндик эстелиги,
1999.
ЦГАКФФДКР 0-61170

бул жерде Феликс Дзержинскийдин эстелиги, жана акыркы мезгилдерде – Эркиндик турган эле. Эркиндик эстелигин кайра жылдырышкандан кийин, ал турган мейкиндикти вазадагы гүлдөр ээлеп, кийинки өзүнүн коюла турган эстелигин күтүп калган.

Ал эми ошол эле убакта Курманжан Датканын эстелигин орнотууну колдогон коомдук компания жүрүп жаткан, жана, парламенттеги эки айлык жолугушуулардан кийин, ал жерде ардагерлердин, аксакалдардын, Социалистик эмгектин баатырларынын жана маданият ишмерлеринин каттары эске алынып,

Эркиндик бульварынын жана Пушкин көчөсүнүн кесилишине эстеликти орнотуу тууралуу чечим кабыл алынган.¹⁰

Бирок, мындай чечим дагы жаңы көйгөйдү жаратты: жаңы тандалган жай дайындалган эстелик үчүн өтө эле чоң эле. Скульптор Шестопалдын айтымында: “Биз ошол аянтка бардык жана айланасын карадык – ал деген өтө чоң мейкиндик. Мен акылымда пропорцияны элестеттим, эстелик көрүнбөй калчудай болду. Мен ойлоно баштадым – мейкиндикти

¹⁰ Указ №. 1 01.06.2004 ЦГАФ1341 Оп.1 Д.3932 Л.1

ээлөө керек эле, уюштуруу керек эле... Бир пикир пайда болду... колоннадаларды куруу керек... Колоннада мейкиндикти ээлейт, түшүнүп атасызбы, а фигура ортосунда турат, арка болсо мейкиндикти фигура үчүн тарытып берет...”¹¹

Мейкиндикте эстелик көрүнбөй калбашы үчүн, же “шам сыяктуу”¹², көрүнбөшү үчүн, Муксиновдун айтымында, эстеликтин композициясын өзгөртүү керек эле жана бүгүнкү күндө аны курчап турган аркаларды кошуу зарыл эле (1-сүрөт). Ошол кездеги президент Аскар Акаевдин айткан сөздөрүнө кайрылып жатып, чындыгында, эстелик Кыргызстандын көз карандысыздыгы жана Кыргызстандын көз карандысыздык күнүн майрамдоо менен символикалуу түрдө байланышта. Бирок, мен көрсөткөндөй, эстелик өзүнүн акыркы формасын үч жыл өткөндөн кийин алып, ал мезгилде анын акыркы жайынын символикасы жана композициясы анын прагматикалык жана эстетикалык талаптарына жооп катары өзгөрдү.

Бул эссе шаардын архив катары кароону кыскача талкуулоодон башталган. Курманжан Датканын эстелигинин курулушунун кыска тарыхынан бул архивди түзгөн карама-каршы мүнөздөмөсү ачыкталып кетти. “Курманжан Датка” фондунун демилгечилери жана тарап-таштарынын каалоосу эстеликти жайгаштыруу маселеси боюнча актриса Таттыбүбү Турсунбаеванын тарапаштары жана Бишкек гуманитардык университетинин ректору менен чатакташууга алып келди, алардын ар бири-

нин өз чындыктары бар, жана алар шаардын эстеликтеринин катарына кимди, кай жерге орнотуу боюнча идеялары бар экендигинде талаш жок. Акыры, эстеликтин азыркы формасы архитектор менен скульптордун оригиналдуу көз карашынан улам келип чыкты, аны менен бирге ал жайгаша турган жайдын өзгөрүшү да таасир этти, мунун баары долбоордо өзгөртүүлөрдү киргизгенге мажбур кылды. Жалгыз башка эстеликтин жылдырылышы эстеликти Бишкектин “нөлүнчү километри” эсептелген жерге же шаардын эң борборуна жайгаштыруу үчүн шарт түзүп, көйгөйдү чечти. Шаарды архив катары кароо менен биз, шаар чөйрөсүнүн ийкемдүүлүгүн гана көрбөстөн, андагы, аны түзүүдө бир алаканга бириккен түрдүү ставкаларды жана аракеттеги адамдарды да көрөбүз.

¹¹ Автордун интервьюсунан. Март 2019 г.

¹² Автордун интервьюсунан. Март 2019 г.

*Элери Битикчи,
Философ, кыргыз
тарыхынын
изилдөөчүсү, байыркы
кыргыз маданияты
жана жазуусу болгон
битиктин билерманы.*

ДУБАЛДАГЫ ОЙЛОР

27.05.2020

27 май — зордук курмандыктарын эскерүү күнү.

Байыркы кыргыз эрежесиндеги «зордук» түшүнүгү — кыз уурдоо, үй-бүлөлүк зордук-зомбулук жана зордуктоо кылмыштарын камтыйт. Кыз уурдоону кыргыздар илгертен бери «зордук» деп аташкан. Бирок Совет доорунда салт эрежелер унутулуп кылмышкерлер зордукту акташ үчүн 3 алдоо ыкмасын колдонуп баштаган.

1. Кыз уурдоо зордукту «салт» катары көрсөтүп жаңы адаттарды чыгарган, мисалы «ачуу басар»
2. «Зордук» кылмышын романтикага айландырыш үчүн аны «ала качуу» атына көндүрүп койгон.
3. Ала качууда бири-бирин сүйүп калганда, бирок ата-энелери жана туугандары каршы чыкканда, кыз менен жигит макулдашып чогуу качышкан. Мисалы, Данияр менен Жамийла, Олжобай менен Кишимжан. Тилекке каршы, азыркы «ала качуу» атайын бурмаланып, чектен чыгып, зордук кылмышын акташ үчүн колдонулат.
4. 3. «Зордук» кеңири таралганын көрсөтүш үчүн «биз дажашап кеттик, баарыбыз ушундай келгенбиз» деген мисалдар менен чогуу «Таш түшкөн жерде оор», «Кары кишини аттасаң, бактыңа балта чабасың» деген жаңы «макалдар» пайда болгон.

Зордукка барган жана аны колдогондор — кыргыз элинин тарыхын, салт-эрежесин билбеген манкурт кылмышкерлер. Алдаба, алданба балаңды, тууганыңды, досуңду кылмышка азгырба!

Кызыңды, эже-сиңди, карындашыңды зордуктоого жол бербей!

09.03.2020

Кордолгондор кордой тургандарды издейт.

Жөжөлөрдүн бир-бирин чукуганда кадымкидей тартиби бар экен. Биринчиси баарын чукуйт, экинчиси — биринчисинен башкасын чукуйт, үчүнчүсү.....акыркысын баары чукулап кээде өлтүрүп салат.

МЕМОНИМ #2

Жөжөлөрдө ушундай иерархия бар экен. Кишилерде да ушундай. Бизде «киши болду» дегенде бир статуска ээ болду деген сөз. Айырмасы жок кантип байыды же начальник болду — уурубу, коррупционерби, черныйбы. «Киши болду»бу төргө өт — урмат-сый сага. Бизде киши болуп төрөлбөйт, бизде «киши болот». Жогорку статуска ээ болуп, жөжө-президент катары баарын чукулаганга акысы бар.

Эмнүчүн бизде аялдар менен гейлерге асылып калды? Социалдык тепкичтин эң акыркы ордунда тургандардын өз орду, статусу албетте жакпайт. Ошондуктан алар өзүнөн кем боло турган бир топту издейт. Кордолгондор кордой тургандарды издейт.

Эң жөнөкөйү — эпчини, жалпы аялзатты кемситүү. Эпчилерди — «жарым киши» кылуу бул эркектердин өздөрүн «киши» катары сезүү үчүн чоң салым кошот. «Тоок куш эмес, аял — киши эмес». Гейлердин болсо пайдасы көбүрөөк, абдан керектүү бир топ. «Киши болду» деген статуска жетпегендердин баары аларды сүйөт. Аларды чукуганга ар бир кишинин укугу бар анткени эпчилер «жарым киши» кана болсо, «гейлер — такыр киши эмес». Гейлер болбосо өзүңдү «киши катары» сезе албайсың. Гейлер мындай коомго абдан керек. Эмнүчүн «эркек», «киши» болуп туруп феминистка менен гейлерди чукуганга, жулукканга, урганга уят эмес? Анткени буларды азчылык же кордолгон топ катары көрсөтпөй, көпчүлүк катары, Батыштын алдыңкы кошууну катары бокочолоп койгон. Кайта алсыздарга кол көтөргөндөрдү баатыр катары баалап

жатат. Социалдык тепкичтин эң акыркы ордунда тургандарга да «эрдик» керек.

Эмне кылыш керек? Албетте бул иерархияны жок кылыш керек. Теңдикке жол алыш керек. Бирок бул жолдо «прогрессивдүү күчтөр»/«караңгы эл» деп жаңы иерархия түзбөш керек — мындай үгүт ошол эле башкаларды кемсинтүү, өзүн киши катары, өзүн өйдөрөөк сезүү үчүн жаралган. Өзүн «киши» катары сезиш үчүн аялдарды кордогондор, аларды кемситкендерди албетте жек көрөт. Кордолгондор кордой тургандарды издейт.

05.03.2020

Тилибизде «ыракмат» же «божалуста» деген сөздөр жок болчу. Элдин арасында андай сөздөрдүн кереги деле жок болчу, анткени ар бир кыргыз бир-бирине бир тууган болгондо, бир нерсени бөлүшүп жүрчү. «Ыракмат» дегенди жалгыз гана Жаратылышка, Жер Энеге арналган «Алкыш» деген ритуалда айтылчу. Биз Көлүбүздү урандан коргогондон кийин Балыкчыга жүздөгөн аккуулар келди. Жер Энебиздин, жаратылышыбыздын кереметине АЛКЫШ! Аңчылыкка каршы петицияга кол топтоо уланууда

<http://chng.it/fLP4VYL4>

05.05.2020

Дагы бир илбирс ачка калгандан тоодон ылдый түшүп келди жана элдердин колуна түшүп берди. Кандай эми элдер, биз канчалык адамдарга окшошобуз. Биз илбирстерден баарын тартып алдык — жерлерин да,

такмактарын да, эми болсо, үчүнчү илбирске (буга чейин Акмөөр жана Жаабарс болушкан), клетка сунуштап, өзүбүздүн кенен столубуздан калдыктарды ыргытабыз. Миллиарддарды уурдаган түрдүү раимдер эске түшөт, а эми болсо, шайлоонун алдында гумжардам тартышып, мечит менен храмдарды тургузушуп жатышат — аң-сезимдер үчүн алтын алтын клеткаларды жасашып. Себеби, биз, адамдарбыз... ушул илбирсти карап олтуруп, дуба кыламын, аягында татыктуу өлүмү үчүн Кудай ага күч бергин деп, себеп дегенде, өзүзүбүз татыктуу турмушта жашоо үчүн бир неселерди жасай албай жатабыз. Сенден бардыгын тартып алган адамдардын колун өпкөнгөбү. 10 жыл мурда ушундай амалды 7-апрелде жасашты эле. Бул чыгуу жолу эмеспи? Ким алдап жашап келген болсо, ошолор татыктуу өлүмгө бара алышабы?

«— Айтып берчи, ал кантип өлдү?

— Мен сага анын кантип жашаганын айтып берем...

«Мындан 10 жыл мурда GIZ тарабынан жүргүзүлгөн эсептөөлөр боюнча Ысык-Көл менен Нарындын чектеринен тышкары 1 квадраттык километр жер аянтында туяктуулардан бирөө болсо, ал нормадан 20 (!) жолу аз экендигин көрсөткөн. Уруулар алгач ач калтырышып, анан «жардамдашат». Аңчылыкка каршы кол топтоого жазылыңыздар. Жок дегенде, илбирстер татыктуу жашашсын жана тоолордо гана өз ажалы менен өлө тургандай болушсун.. <http://chng.it/fLP4VYL4>

Биз аңчылыкка каршыбыз. #АтаАтпа

12.06.2020

Бизге ушундай эс тутум керек деп эсептейм 27 май — зордук курмандыктарын эскерүү күнү.

Байыркы кыргыз эрежесиндеги «зордук» түшүнүгү — кыз уурдоо, үй-бүлөлүк зордук зомбулук жана зордуктоо кылмыштарын камтыйт.

15.06.2020

Кыргыз бийкечи.

4 миң жыл мурда, Энесайда Окунев маданияты бар болгон. Ошол ата-бабаларыбыздан таш айкелдери калган. Жер-эненин символу болгон айкелдер жылмайып турат. Эпчилерибиздин баш кийими, анын арасында да шөкүлө, ошол замандан тараган. Моңгол элинин канбийкелери (бигэчилери) ушундай баш кийимди колдонуп жүргөн.

4 миң жылдан кийин аялдарыбыз дөңгөлөк кийип калды. Күлбөй да калды. Жер Энебиз да ушундай дөңгөлөк кийип калды.

20.06.2020

Кайың барбы Кыргыз балта чаппаган?

Кайберен барбы Кыргыз кыргын салбаган?

28.06.2020

Сары Челекте жүрсөм, Марал Эже мени көрүп өзү келип калды.

— Бугу брат, кандайсың. Биз Көлдө Бугу туугандарыбыз менен качан жашайбыз?

Жооп бере албай калдым. Бирок эми өзүмдүн өлкөлүк кыялымды таптым. Көлгө бугу марал кайтсын, кут кайтсын!

Анча мынча Марал Эже менен сүйлөшүп калдык. Элтеберибиз Кара Кулжалык болгонун билет экен. Ал жакта болсо кулжа теке да жоголуптур. Абдан өкүнүчтүү...

Мергенчиликке каршы кол топтоо уланууда. <http://chng.it/fLP4VYL4>

Аңчылыкка каршыбыз #КайберендиАтпа

Бул ишти аягына чейин жеткиремин. Сөз бердим Марал Эжеге

03.07.2020

Урандан уранды калат. Кажы Сайдагы урандын калдыктарынын куйругу Көлдүн жээгинден үч километр аралыкта жайгашкан. Эки жагында сай. Суу жаан чачын алып кетпесин деп жыл сайын реабилитациялык иштер жүргүзүлүп жатат. Ага акча каражат жок болуп, чет өлкөлүк донорлордун гранттык акчалары колдонулуп жүрөт. Эми Кыргызстан ишкерлердин союзунун төрагасы Ерлан Ерешеев, пандемия убагында уран менен торийди казбасак оңолбойбуз дегени туура эмес. Уран менен торийдин казуусу жалгыз гана ишкерлерди байытат. Жаратылыш менен мамлекет чыгым табат.

Кыргызстанда уран менен торий эч качан казылбайт!

08.07.2020

Кээде, мына биздин каймактарыбызды, мыктыларыбызды 1916 жылы, 1937 жылы кырып салган, ошондуктан өнүкпөй жүрөбүз дегенди угуп калам. Бирок менимче мындай

сөздөр жана ойлор Үркүндүн кесепетинен келип жатат. Жүз жылдан бери бизди коркутуп үркүтүп жүрүп демилге көтөрүп аракет кылуудан коркуп калганбыз. Эч кандай каймак мыктылар кереги деле жок, өзүбүз баарын жасай алабыз. Мисалы 795 жылы, Ягларлар кыргыздарга кол салып, кыргыз элин такыр жок кылганбыз деп айтып жүргөн, бирок 25 жылдан кийин кыргыздар аларга согуш жарыялап, 20 жылдык күрөштөн кийин Яглар уруусун жеңип, мөңгү элдин (каганат) башчылары болуп алган.

25 жыл бир муундук убакыт, эч кандай бизди 795 жылы талкалады, эми эмне кылабыз деген шылтоолорду издебей, өз эрки менен жашай алган кишилердин урпактарыбыз болгонубузду унутпайлы. Үркүн бүтсүн, өзүбүздү алсыз, сынык сезбейли. Узуун эркек ээ болуу жана жакшы узун мөөнөткө коюла турган максаттарга жетишели. Элибизге кут кайтсын!

08.07.2020

Бүгүн Үркүн башы. 1916 жылынын 8 июлунда (эски стил менен 25 июнь) Кандуу Николай II «инородецтерди тыл жумуштарына реквизиция» жөнүндө жарлыкка кол койгон. Жүз жылдык Үркүн заманабыз башталган.

Үркүн бүтсүн! Элге кут кайтсын!

07.08.2020

Бүгүн, августтун биринчи жумасы, Үркүндө курман болгондорду эскерүү күнү.

Үркүн бүттүбү? Жок.

Элибиз дагы эле өз күчүнө ишенбей үркүп жүрөт, чоңдорго, акчасы барларга сыйпанып, жалдырап жатат. Ачууланганда видеого чындыкты бир сүйлөп алып, анан чекисттердин басымындан кийин кечиримди сурап кайрадан элге чыгат. «Айылын жоодой аңдыган жыйын чыгаар» деп Калыгул Бай уулу (1785– 1855) бекер айтпаптыр. Биринчи «царский охранка», андан кийин чекисттер, УКМКлар элдин башын көтөртпөй, өз жарандарын жоодой аңдыган бир уюм катары жашообузга кирди. «Эмнүчүн медиктер унчукпайт» дегенде, УКМК «кечирим сураткыч комитетине» айланганды унутпайлы. Бираз начальник болуп алгандардын медиктерге кыйкырганын, коркутканын унутпайлы.

Апааттан кийин, чекисттердин ыймансыз иштеринден кийин, өзүмдүн «Үркүн бүтсүн! Элибизге, жерибизге кут кайтсын» сөзүмө, «УКМК жоголсун» деген сөздү кошуп баштаймын.

Үркүн бүтсүн! УКМК жок болсун!

22.08.2020

Үркүн бүтсүн! Элибизге жерибизге кут кайтсын!

Коркпогула, Эркиндик — бул ар бир кишинин эрки.

#2 2020

www.esimde.org

